

D M B K S

och dess

D M B I F N I A B A K

af

J. BOHMAN.

LINKÖPING 1829.

AXEL PETRE.

Linköping

OMBERG

och dess

omgifningar

af

J. Bohman

Linköping 1829

Axel Petre

John Bohman, född 22 nov. 1790 utanför Kisa, död 1 nov. 1842 i Kuddby, var när boken om Omberg gavs ut vice pastor i Rogslösa.

Boken är inte bara en raritet, den är också ganska svårläst på grund av det ålderdomliga trycket. Denna "översättning" är ett försök att göra den mera lättillgänglig.

Förutom typsnittet och gammalstavningen har ingenting ändrats. Interpunktering och stavning av namn är helt enligt förlagan.

Rimbo i september 2005.
Sigvard Sunvisson
sigvardsunvisson@yahoo.se

Om det är avgjort, att varje naturföremål förtjänar att undersökas och kännas, så uppträder visserligen Omberg, på det rum det innehar ibland fäderneslandets märkvärdigheter, med hög och rättvis fordran att erhålla en synnerlig uppmärksamhet. Denna fordran har väl blivit åtydd av flera, men resultaten därav hava hittills icke annorlunda än delvis erhållit offentlighet och nästan uteslutande omfattat ställets organiska alster. Efter flerårigt använda iakttagelser på allt, som kan bliva ett föremål för Ombergs beskrivning, har förf. bemödat sig att omsider sammansätta dem till något helt, och låter dem nu framträda i dagen. Hans försök skall visserligen icke lika upptagas av alla: de, som med stränghet yrka endast rent vetenskapliga uppgifter, skola icke gilla det längre dröjandet vid föremål, vilka endast med sin yttre form tala till sinnet och känslan; andra däremot, som äro mindre intresserade att veta, vilka organiska eller anorganiska produkter som förekomma i Omberg, skola måhända med mera välbehag emottaga den topografiska skildringen. Men när det nu är fråga om en specialbeskrivning, och Omberg är märkvärdigt, icke endast för sin yttre karaktär och icke enbart för sin naturalhistoria utan i båda dessa fall, oberäknade alla övriga; så har man trott sig böra förkasta alla avstympningar, och ansett det olämpligt, att företrädesvis gynna den enas intresse på bekostnad av en annans. Huruvida förf. lyckats att tillfredsställa någons, överlämnas nu, under stilla förbitan, åt en allmännare prövning.

Beträffande Ombergs omgivningar, vilka icke böra anses här äga ett obehörigt rum; har förf. i synnerhet ägnat sin uppmärksamhet åt Alvastra klostrets historia. Många äldre, viktiga uppgifter komma utan tvivel att saknas, så väl uti Alvastras som Ombergs avhandling; men sedan förf. under flera år använt allt bemödande, att uppsöka vad som i detta fall i landsorterna sparsamt är för handen, torde det icke anses förhastat, om, utan avseende på dessa brister i den äldre historien, vilka måhända omöjligen kunna alldeles fyllas, de övriga äntligen framträder i det skick, förf. däråt kunnat lämna.

Slutligen hembärer förf. sin offentliga tacksamhetsgård till alla dem, vilka med ynnestfullt lämnade bidrag behagat understödja hans företag.

Rogslösa den 5 dec. 1828.

J. Boman

Läge, storlek, gränser, namn och yttre karaktär.

Den bergshöjd, som blir huvudsakliga föremålet för närvarande avhandling, är belägen i Ö.göthland, 1 och en halv mil 1) i S.om staden Wadstena och utgör delar av Rogslösa, Wäfwersunda och W. Tollstads socknar, de förra belägna i Dahls och den senare i Lysings härad. Bergets längsta utsträckning går nästan rakt ifrån N. till S. och innehåller 1 och en åttondels mil; dess bredaste genomskärning, utgörande tre åttondels mil, går närmare södra ändan, åt vilken trakt, mitt emellan östra och västra långsidorna, dess högsta punkt Hjessan likaledes är belägen, som i absolut höjd skattas till 868 sw. fot 2). Gränserna till lands, eller intill östra sidan och södra udden, räknade från N. till S., hava följande namn och ordning: Borghamns kalkstensbrott, Brotsledet, Westerlösa häradshövdingeboställes övriga ägor, Hesseleby, Freberga och Åsby beteshagar, i Rogslösa socken; Djurkälla, Tyskeryds och Wäfwersunda bys ägor, Norra Djurledet, samt en del av Dagsmosse, Wäfwersunda socken, återstående delen av denna mosses brädd Södra Djurledet, Alvastra översteboställe med ägor och Westra Djurledet, i W. Tollstads socken. Hela västra långsidan och norra udden stå rakt ned i sjön Wettern.

Ursprunget till namnet Omberg torde kunna sökas på flera sannolika sätt. Utom den vanligaste, dock måhända osäkraste härledningen från ordet Omma, så vitt detta skall antyda en viss drottning under detta namn, synes ursprunget kunna igenfinnas i nordiska fornspråksordet Omi 3), ett av Odins många binamn, under vilket han är känd i de Eddiska sångerna, och som troligen givit anledning till benämningen av åtskilliga utmärkta höjder i landet, t. Ex. Omshög i W. göthland.

En annan härledning synes äga icke mindre sannolikhet: ordet ånga heter ännu omma, ej mindre här och där i Ombergstrakten, än i Nerike, W. göthland o. fl. st. Ifrågavarande berg, som har Wetterns mäktiga vatten vid ena sidan, Dagsmosse vid den andra, och sjön Tåkern hart intill i Ö., och vilket dessutom står alldeles ensamt och isolerat från varje annan bergshöjd, måste i detta fall, med sin flora och fasta massa, i sådan myckenhet attrahera de runt omkring uppstigande dunsterna, att det väcker allmän uppmärksamhet. Detta sker även till den grad, att Omberg ofta ända ned till foten är insvept i det tjockaste töcken, när på samma gång andra föremål i nejden antingen synas alldeles klara, eller dock obetydligt dunkla. Då nu detta förhållande dessutom alldeles icke varit utan betydelse för våra uppmärksamma förfäder, vilka förstodo att härav sluta till den instundande väderlekens beskaffenhet, i synnerhet till blivande väta eller torka 4); så har denna omständighet ganska lätt kunnat giva anledning till namnet Omberg, eller, såsom det läses i äldre handlingar, Ommaberg. Man säger ännu på vissa orter, när Berget samlat dunster omkring sig, att det ommar, (giver ifrån sig ångor, ryker).

Ifrån ett ganska flackt lågland uppreser sig detta majestätiska Berg, enstaka såsom en ö. Helt olika karaktär antager det från land- och sjösidan. I förra fallet är det mera glatt och inbjudande, beständigt grönt av en frodigt växande granskog, vilkens dystra färg behagligt omväxlar med präktiga lövträds mildare grönska. Knappt på närmare håll framvisar det någon betydlig kalhet: dess granar nedstiga ända till bergsfoten, understundom något utåt det i Ö. belägna Dahls härad och bilda åt N. flera vid Bergets sida liggande skogshagar. Det är tillika

nedstörtningar, efter vilka träffas tydliga spår vartenda år, och vilka uppkomma dels av vinterkylan, som sönderspränger denna stenart; dels under höst- och vårlöden, eller under starkt åskedunder, har sjöbotten blivit så uppgrundad intill bergfoten, att djupet sällan begynner förr än flera famnar ifrån Berget, och att någon gång en liten smal strandränga träffas, på vilken man dock ogärna landar, emedan de över huvudet, liksom tätt under molnen, hängande lösa klippstycken alltjämt hota med bokstavliga uppfyllandet av de bekanta orden: I berg faller över oss.

Under hela sjösidan fortlöper en oavbruten kedja av till stranden framträdande bergklingtar, uddar och väggar med fina grottor, vilka ävensom nedfallna större klippor, som ställt sig invid stranden, erhållit sina egna benämningar. Om nu en sjöfart utmed Omberg begynnes från norra ändan och fortsättes till Bergets slut i S., så möter man först dess nordligaste udde, Borgs udde, så kallad efter de ruiner, som finnas ovanpå dess höjd. Ifrån denna udde, som är helt låg och nästan skoglös, går stranden under en sträcka av några 1000 alnar i SW, förbi Swartbergen, Getryggen och några andra föga märkvärdiga bergformer, till Anudden, i vilken och de tätt intill belägna Tittebergen finnas flera större och mindre grottor. Ifrån sistnämnda udde avviker stranden rakt åt S., och en bergshöjd begynner genast under namn av Måkebergen, som är ansevärt hög och har sitt namn av de fiskmåsar, vilka här vistas i mängd och i dessa klyftor valt ett beständigt tillhåll. Denna bergsträcka har vid slutet i S. flera med namn betecknade, nedfallna och på kant stående klippstycken, såsom Munken eller Gråkarlen, Predikstolen, Sacristian, Jungfrun, vilken kolossala figur likväl icke är ett nedfallet stycke berg, utan en gul bild, tecknad högt uppå fasta muren av laven *Lecidea orostea*, som gulmålar flera klippor i trakten 5); Prestegården, med möjliga uppgångar å ömse sidor åt bergshöjden; Peters pall eller Bondpallen, en låg, utskjutande udde, uppkallad efter en förtvivlad, som här i urminnes tid kastat sig i djupet 6). Genast i S. om denna udde vidtaga de högsta av alla sjöbergen, Västra Wäggar, vilka sannolikt uppresa sig mer än 400 fot över Watterns vattenhorisont 7) och, liksom Måkebergen, här och där hava nedrasade stengryt emellan sig och stranden.

Efter det stora, dystert högtidliga, man hittills förbifarit, där nästan all vegetation saknas, med undantag av mossor, lavar, några spridda granar eller en och annan dvärgartad tall, vilket trädslag nästan förgäves sökes annorledes i hela Omberg; öppnas nu utsikten åt en mera glad och vänlig natur, och åt en romantisk strandbukt, av yngre och lägre bergbildning, under namn av Elfvarumsviken, vilkens yttersta uddar utgöras av W. Wäggar och Elfvarums udde. Då ännu blott urbergets massa var färdig, inskar denna vik betydligt, men har omsider ansevärt raknat, sedan tvenne yngre formationer blivit bildade och uppstaplade emot den gamla bergväggen. Dessa yngre bildningar bestå dels av lerskiffer, vilken vid W. Wäggar så förvitttrat, att den liknar ett stort jordras, varför det stället kallas Mullskräerna, eller ock enbart Skräerna; dels av sandsten, som tydligast visar sig vid Elfvarums udde. Ifrån W. Wäggar där skifferlagret är högst, sänker det sig småningom till låg strand vid Mickelstorpaslätten, som ligger i vikens skarpaste krökning, och varest man med lätthet kan landa. En sådan låg strand med landsättningsställe är likaledes Elfvarums udde, vid vilken ännu en hög, vild bergsträcka av uråldriga formationen begynner, kallad Grytsbergen, vilka indelas i Lilla och Stora Grytet, och varest finnes en ganska vacker grupp av grottor. Stenarten har här ett lynne att falla i skivor, och de grottor som härav bildas äro sällan valvformiga såsom Anuddens, utan uppresa sig oftast i skapnad av en kil eller trekant. De med namn utmärkta äro åter en Predikstol, Wapenhuset, Oxbåset, vilken grotta givit följande bergsträcka namn av Oxbåsebergen. En av dessa grottor är isynnerhet utmärkt skön: hon är hög, kilformig och ingår på sidan av en något utskjutande udde, vilken hon på tvenne ställen, det ena över det andra, alldeles genomträngt. Genom dessa öppningar har man utsikt åt en på andra sidan liggande vik och rika, nedhängande lövverk från en motstående bergvägg. Då det fromma sinnet älskat att, så vitt möjligt varit, uppkalla bergklyftor och grottor efter föremål, som tillhöra templet; så kunde denna grotta, vilken mig veterligt ej har något namn, väl förtjäna att få heta Choret.

Utför dessa berg, vilka i höjd tävla med Måkebergen, är det genast bråddjupt. Där de stanna i S., nedsjunker lokalen till 10-20 alnars hög strand, som framlöper i samma höjd några bösshäll, och har ovanför den täcka Stocklyckeängen. Vid hennes början i N. finnes en liten hamn, från vilken man uppgår utan möda till den rika, av bäckar genomskurna, av bokar och andra lövträd övertäckta blomstervallen. Den som under en sommarestermiddag företagit denna sjöfart, från Ombergs norra till södra ända, hinner vanligen hit tillbaka kort innan solens nedgång, och bör då icke försumma att här stiga i land. Den tavla som här öppnar sig för åskådaren, är visserligen värd att ses. Med hänryckning vilar ögat än på den härliga Wetteren, som likt en stannad silverflod utbreder sig åt fyra särskilda landskap, rik på höga minnen från den tid, då konungar buros av dess stolta böljor 8); än på W.göthlands mäktiga skogar och täcka strand, som här mittför prydes av den lilla kuststaden Hjo, samt flera herresäten och kyrkor.- allt badande i aftonsolens glans, tills hon nedsjunker bakom W. göthabergen, och en lätt krusning på vattenytan påminner, att tiden är inne för nattvinden och hemfärden.

Det synes, som hade den uråldriga massan i denna fagra ängd sökt vila, till sin sista kraftyttring: hon uppreser sig åter i vild storhet, vid Stocklyckeängens södra ända, och bildar det mest bekanta och ryktbara av alla sjöbergen, Rödgaflwel. Detta bergparti är väl på långt när icke så högt som W. Wäggar, kanske lägre än Måkebergen; men dess liksom jämnhuggna murar, dess hemska, rostbruna utseende, som kanhända givit namn åt hela denna bergsträcka 9), det svarta djupet hart intill och tvenne utmärkta bergformer hava tillsamman bidragit, att giva Rödgaflwelen övertäggande ryktbarhet. Den ena av dessa bergskepnader är den så kallade Rödgaflwels port, en fördjupning i bergväggen, stigande ganska högt ifrån vattenytan uppåt klippan, med en bredd i riktigt förhållande till höjden. Överst är den fullkomligt bågformig och hela figuren har uppkommit efter en stor omkring alnstjock häll, som stupat i sjön och lämnat efter sig denna insänkning. Nära intill denna port finnes den andra bergskepnaden, Ombergs största grotta, vilken vanligen endast kallas Rödgaflwelshålan 10). Hon är väl icke den enda i denna trakt; men oaktag den mängd och de former av grottor, med vilka ögat redan gjort sig bekant, skådas likväl denna med verklig förvåning. Vålvningen begynner från en höjd av åtminstone 30 fot, och sänker sig sedan småningom till grottans slut, där tak och golv mötas. Slutet träffas först, när man ifrån yttre bergväggen hunnit 68 fot inuti berget. Då man inrott till hälften i grottan, där hon är 15 fot bred 11), möter strand av rundslipade kiselstenar, vilken fortfar till grottans slut. De pärlblanka stenarna skuras beständigt blankare av ett evigt regn, som med strid fart nedströmmar från flera ställen ur grottvalvet, vilket tak, ehuru så ofantligt tjockt och därtill med av sten, på långt när icke är droppfritt. Denna underbara springkälla, som öppnar sig rätt över huvudet, bidrager på dubbelt sätt till detta sällsamma ställes förskönande, emedan den fuktighet, hon sprider omkring sig, överdrager tak och väggar med en livlig grönska. Upplust av månens sken och sedd ifrån sjön, förklarar denna grotta bäst själv, med sina levande, silvervita vattenstrålar i det magiska halvdunklet, varför man i Rödgaflwel förlagt själva trollresidenset.

Ifrån denna bergsträcka nedsänker sig Ombergs sjösida småningom och försvinner omärkligt i W. Tollstads slättland.

Om, under försöket att teckna en strand, som väl kan hava något jämlikt inom fäderneslandet, men icke inom Ö. göthland, en topografisk avhandlings allvarsamma fordringar någon gång mindre strängt blivit åtlydda; så skall detta ursäktas av mången, som antingen redan är eller en gång bliver bekant med de föremål, Ombergs stränder förete.- I avseende på bergshöjdernas utseende vid landsidan, är så mycket mindre att anföra: de hava alls ingen yttre märkvärdighet, och kunna därför endas anmälas med sina namn. Utför södra ändan uppresa sig de höga och ojämna Alvastra branter, som sträcka sig i Ö. bortåt Alvastra ruiner, där Klintebergen begynna; vidare åt N. Lilla och Stora Makersbergen, samt Blankebergen, vilka gå framåt norra ändan. Tvärstalp upp i Berget äro Marbergen i trakten av W. Wäggar.

1) Ifrån Wadstena till Ombergs norra udde är blott en och en halv mil, men till dess södra omkring två och en halv. 2) Lärob. i Geogr. av Palmblad, sid 270, uppgiver 794 par. fot över havet och 524 par. fot över Wettern. Det förra nummertalet utgör omkring 868 sw. fot och det senare 573 samma mått. I Mineral. Geogr. av W. af Hisinger s. 223, utsättes det runda talet 100 famnar, vilket endast med några famnar överskjuter det sistnämnda höjdtalet. Förgäves har jag under flera år avbidat Wetterns fasta tillfrysning, för att från dess is kunna avmäta Bergets viktigaste höjder. 3) Av Omr, gny, dân. Omi, den susande, gnyende, dânande. 4) Ekermans Dissert. de Monast. Alvastra s. 19. 5) Jungfruns huvud, vilket består av en löst lig-gande sten över hennes gula dräkt, är grått och anses därför av ortens folk vara överdraget med en slöja. Härav uppstår alltså en Nunna, motbild till den anförda Munken. 6) En dylik ryslig händelse tilldrog sig år 1826, emellan Borgs udde och Anudden. Kanhända har mången hedning utför dessa höjder gått till Walhall. Mera passande ättestupa kunde han svårligen fin-na. 7) Tiselii Beskrifning öfver Wettern s. 24, utsätter ”några 100 alnar”. 8) Wisingsö var un-der 12:e och 13:e århundradet säte för flera Konungar. År 1716 begav sig K. Carl XII i en liten fiskebåt ifrån Hjo till Wadstena, oaktat stark storm och fiskarens enträgna böner att avstå ifrån äventyret. 9) I äldre handlingar läses Rögafwel. Det gamla ordet rö, som betyder gräns, kan lika lätt ligga till grund för denna bergsträckas benämning. 10) I Alvastra möte av Franzén kallas hon mera poetiskt ”Ommas grotta”. 11) Dessa mätningar äro de enda, vilka jag, av re-dan anförda skäl, kunnat verkställa.

Mineralier, källor och vattendrag.

Ombergs huvudmassa hör till Uråldriga formationen, och äger ingen synlig förbindelse med någon bergshöjd i grannskapet; men knappt en åttondels mil i S. om Berget, intill Wettens strand, uppsticka små bergkullar, vilka sedan sträcka sig nedåt Grenna, där de väldigt uppresa sig i höjden och hava med Ombergs västra sida samma lager av övergångsbergarter 1). Redan på en bergklabbe, kallad Hushagen, i Hästholmsviken, träffas bitar av samma slags lerskiffer, som vid Mullskräerna. Frändskapen emellan Omberg och Wettens övriga strandberg i W. Tollstad, Ödeshög och vidare åt S. nedåt Småland, är alltså tydlig, och förbindelsen är endast avbruten av en obetydlig vik med sandstrand, i vilken dock redan en och annan klippa uppträder, ehuru föga höjd över vattenytan. Beträktat från sjösidan, förekommer Berget liksom hade det varit hopsatt av idel upprättstående hållar, vilka sedan av någon kraft ifrån N. blivit vräkta åt S., ty ditåt syfta i allmänhet gångarna av dess sprickor, som hava en ungefärlig lutning av 45 grader. Likväl äger icke detta förhållande rum över allt: man ser bergmassan ofta sönderskuren i alla riktningar, och till den grad, att källådror tära sig fram ur grottvalven, ej blott vid Rödgaßfel, utan flerstädes. Bergarten omväxlar så mycket, att det är svårt att finna, vilkendera som har övervikten, eller dukar under. Väl kallas den med ett ord: "röd, grovkornig granit" 2)., men sannskyldig granit, med sina tre jämnt ordnade beståndsdelar, är det väl icke. Likväl träffas klyftor överallt, som närma sig däråt, vilkas övervägande element är röd fältspat, och vilka synas nära det multnande tillståndet. Åter finnas bredvid dessa ganska hårda, jämna gnejshällar, såsom det tyckes i lika mängd närvarande, samt här och där glimmerskiffers på kant stående lager. De tvenne första bergarterna äro till betydlig del överklädda av konglomerat, vars skorpa, åtminstone vid Rödgaßfel, är 68 fot tjock, eller därutöver; ty i denna styckevis hopfogade, löst sammanhängande stenart,- som till stor del åstadkommer Bergets omtalade nedrasningar, emedan den i följe av sin sammansättning är för sådant mest blottställd- är så väl grottan vid Rödgaßfel, som vid Anudden o. fl. st. ingrävda, och han inträder åtminstone lika långt som dessa ifrån yttre väggen. Grottorna i konglomeratet hava utseende av en gammal, förfallen murning, ur vilken det ena stycket efter det andra kan lösryckas. Den nedsänkta lokalen vid Stocklyckeängens strand, består av glimmerskiffer, som är rödgrå, mycket blänkande och sönderfaller i olikt tunna lameller; sedan övergår den åt ömse sidor i andra bergarter, så väl åt N. i Grytsbergen, vilka splittra sig i hårda, tjockare skivor, som åt S. i Rödgaßfelsbergen, varest stenarten rodnar i avlossningen, liksom vore han överdragen av järnoxid, och kallas därför av allmogen "Rödgaßfelssten". Nästan fotsbreda kvartsådror genomlöpa glimmerbergen, t. ex. i Stocklyckehamnen, och dessutom finnes vid uppgången till Omberg ifrån Brottsledet, eller vid själva Långbergsvägen, ett större gryt av fet, halvt genomskinlig kvarts, varav lösa stycken ofta innehålla över 10 alnar i omkrets.

Flera arter, hörande till Övergångsformationen träffas vid Ombergs fot och gå stundom högt uppåt dess sidor. Förutan redan anförda konglomerat, finnes ett litet lager av renare sandsten och ett mäktigare varv av lerskiffer under hela sträckan emellan W. Wäggar och Elfwarums udde. Vid sistnämnda ställe begynner sandstenen ensam, endast betäckt av en tunn jordskorpa, och sträcker sig sedan i N. bortåt Mickelstorpaslätten. Lagret höjer sig blott 2 till 3 famnar över vattnet. Stenarten är ganska hård, ispäckad med kvartsbitar, varför han ock är otjänlig till slipstenar, och nyttjas vid Borghamn endast för att skärpa den grövre stenhugg-

ningsredskapen. Till kvarnstenar kan han dock användas, såsom ortens exempel visa, men är så sönderspräckt, att han måste hopsättas av flera stycken, för att erhålla omkretsen av en vanlig kvarnsten. Måhända är detta ringa sandstenslager en utgrening av den så kallade Getryggen, ett sandstensgrund, som begynner i N. utför Wisingsö och utsträcker sig i detta väderstreck längs mitten av Wettern upp till Röckneöarna och Tiveden, varest det, med bibehållet namn, uppträder på land och utgör gränsskillnaden emellan Nerike och W. göthland 3)

Ifrån Mickelstorpasläppen begynner lerskiffern att småningom höja sig åt N. till ett lager, som framåt W. Wäggar upphinner 20 till 30 famnar över vattenytan, med 20 graders lutning från lodlinjen 4), från vilken höjd den åter efter hand sänker sig och omärkligt försvinner inpå W. Wäggar. I anseende till bredden fortfar lagret ett betydligt stycke inåt skogen, tills det i Ö. hunnit väggen av urberget; det är ovanpå betäckt av skog, gräsvall och kärrdy, och har, så väl i sina moras som på sina sjöbranter, samlat det rikaste antalet av sällsynta fanerogamer. Lagren vila icke flolagrigt, utan stå uppresta på kant, såsom Rättwicks i Dalarna, vilket bäst synes på sjöbotten utför Mullskräerna; ty så snart de uppstiga över vattnet, är all ordning i deras läge försvunnen och deras nakna branter likna ett plötsligen stelnat sjösvall, - ett tydligt bevis, att bildningarna i Elfvarumsviken tillkommit under en ganska orolig period. Uti Mineral. Geogr. så väl av texten, som av Tab. 1 antydes mængelskiffer liggande ovanpå lerskiffern, varmed förmodligen menas de hållar, som i motsats mot den förra äro till färgen askegrå, fräsande med syror, varierande ifrån 1 till 12 tums tjocklek, och äro alls icke klyvbara eller söndervittande i luften. Det är lerskifferns söndersmulande, som givit Mullskräerna likhet med ett jordras.

Vida viktigare, än de nu anförda övergångsbildningar, är det lager av kalksten, som vid Bergets norra ända och östra sida upptäcker på Wettterns botten, ett långt stycke utifrån stranden, såsom ett ljust, stenlagt golv, och sedan på land uppstiger till en medelhöjd av 20 fot över vattenytan. Lagret är vid Omberg betäckt av 2-6 fots tjock jordskorpa, och har överst mindre rediga varv; men så snart man nedgått alnsdjupt under ytan, taga de ordentliga varven sin början, vilka ligga i utmärkt reguljär ordning, och låta klyva sig i vertikal och horisontell riktning, till 1- 18 tums tjocka hållar, vilkas sammansättning tilltager i fasthet, i samma mån man nalkas medeldjupet, varefter hårdheten småningom begynner att avtaga, tills kalkbädden omsider övergår i liksom hårdnad lera. Färgen är någon gång rödbrun eller marmorerad, vanligen grå, brottet mindre kristalliniskt än jordaktigt. *Petrifikater* finnas i ringa antal nästan uteslutande i de övre lagren och endast de vanligaste *Entomostrakiter* och *Orthoceratiter*. De senare äro stundom så uppfyllda av kristalliserad kalkspat, att de vid avbrytningen likna en saltmassa, ofta äro de färgade av järnoxid. Uppåt landet förekomma dock petrifikater i större mängd, uti lösa, kringspidda kalkstenar. Kalkstenslagret lutar åt Ö. och har, ehuru föga högt, en betydlig utsträckning i vidd: det utgör basis för hela slättlandet emellan Wettern och Roxen, eller emellan städerna Linköping, Skeninge och Wadstena, och upptager under denna utsträckning rymden av 57 socknar 5). Liksom Storsalan i W. göthland torde denna flotrakt vara den viktigaste orsaken till slättlandets ursprungliga fruktbarhet. Blott på fem ställen är lagret öppnat till kalkstensbrott: Borghamn, Råsnäset, Kungs-Norrby, Ljung och Berg, men flerstädes på slättlandet är dock så rik tillgång på lösa kalkstenar, att mindre kalkugnar på många ställen äro upprättade. På flera ställen ovanpå Omberg träffas av denna bildning; väl icke i något ordentligt lager, men understundom i nog stora partier av lösa stenar, vilka bäst upptäckas där vitlersbäckar genomskurit marken. Vid Berg är lagret fullkomligt genombrutet, och befinnes vilande på ett slags alunskiffer. Detsamma kunde väl förmodas vara förhållandet vid Omberg, alldenstund denna skiffer träffas helt nära i grannskapet och bildar den så kallade Guldkullen i Wäfwersunda socken, där han uppträder i dagen, med de vanligaste blinda *Entomostrakiter* och varv av strålig orsten med inbäddad leversten 6); men den märkvärdiga anomalien förekommer likväl vid Borghamn, att man vid ett djup av 33 fot från översta kalk-

varvet och 18 fot under Wetherens vattenhorisont, där man nu anser lagret vara genombrutet, påträffat en skifferbildning, som både till färg och konsistens kommer närmast upptorkad blålera, utan att ringaste tecken visat sig till sådan brandskiffer som finnes vid Guldkullen, eller som vanligen ligger under kalk. Denna skifferart är så hårt fästad vid kalkstenen, att den medföljer till flera tums tjocklek, då den senare upptages, och båda tyckas vid hastigt påseende utgöra samma massa. Skiffen sönderfaller hastigt i luften och fräser för salpetersyra, vilket senare alldeles icke inträffar med Guldkullens. Huruvida han nedstiger på djupet, tills han till äventyrs möter sandbädd, eller om kalken efter något avbrott åter begynner, har i anseende till vattenmängden ännu ej kunnat utrönas, ehuru likväl en sådan omväxling redan synes vara antydd i de högre kalklagren, där de horisontella sprickorna finnas stundom igenfyllda av tunna skifferlameller. 7)

Ett stort antal av källor finnas överallt i Omberg, så väl vid bergsfoten som ovanpå, vid varje bebott ställe och i de vildaste trakter. Av dessa är Mineralkällan vid N. Djurledet strax i S. om Guldkullen, den märkvärdigaste. Vattnet smakar föga av främmande ämnen, i jämförelse med andra mineralkällor, och begagnas sparsamt, utan synnerlig förmån av ortens innevägnare. Uppå Berget finnas de, i traditionellt anseende, bekanta Hällkällorna, om vilka mera på sitt ställe. Av bäckar förekomma likaledes en stor myckenhet, som nedströmma från många av Bergets branter och ofta medföra kalk, bleke 8), vanligen kallad vitlera. Den största av alla, är tilläventyrs den som nedkommer vid uppfartsvägen till Hoje, och vilken fördragit en skvaltkvarn; den namnkunnigaste är den så kallade Hvitlersbäcken, som nedströmmar över Mullskräerna, och från sjösidan lätt upptäckes såsom ett mjölkfärgat bälte över skiffervarvet. Bleket är vitt som vanlig krita, finnes stundom inkrusterat, såsom i Rödgaufwelsgrottan, på stenar i vitlersbäckar m. m., än sammansintrat i porösa klotformer, men vanligast förekommer det såsom lös mylla, vilken samlat sig i så höga vallar, att den bäckrännil som genomskurit den ofta löper undangömd i djupet. Så är ibland annat förhållandet på Mullskräerna, varest, liksom på flera andra ställen, ortens allmoge hämtar ett årligt förråd till sina stugors vitmenande. Men av uraktlåtenhet att binda färgämnet med limvatten, vitmena dessa väggar tillbaka allt som med dem kommer i beröring, och äro därför högst besvärliga. I vilken mängd detta bleke, vartill de i myckenhet utspridda kalkstenarna förmodas giva ämnet 9), är utbrett över Omberg, kan slutas därav, att sjöbergen hava hela fält vitmålade av sådana bäckar, som nedskvala höst- och vårtid.

Jordmånen är i allmänhet örigr. Märgel förekommer någon gång, såsom i Hoje storäng. Överhuvud kan sägas att granitklippan är tunt betäckt. Den rikaste vegetationen förekommer i grannskapet av kärr och mossar, vilka i sig själva äro nästan ofruktbara och upptaga en stor vidd av Omberg. Sådana äro Hålmossen, Surmossen, Germundsstall 10), m. fl.

Den nog allmänna och gamla meningen, att vid Wetherens kuster skall finnas ädla stenarter, såsom agater, carneoler, är sannolikt grundad på ett misstag. De fynd, man framvisat och vilka understundom undergått grovslipning, äro, så vitt mig är bekant, icke annat än färgade kvartsbitar. Så är förhållandet i Ombergstrakten och troligen överallt, vid denna sjö. Till bättre nytta för orten uppkastar Wetheren ett grus, som gör landsvägen i Dahls härad till en av de yppersta i riket.

1) Mineral. Geogr. s. 221. Ders. Tab. 1.- 2) Miner. Geogr. s. 222- 3) Wetherens Beskr. s. 22.- 4) Miner. Geogr. s. 222.- 5) Miner. Geogr. s. 223.- 6) Gyllenhaal (Miner. Geogr. s. 220) Anser denna i orediga lager vilande skiffer vara lösripen från själva huvudvarvet. Den brinner någorlunda och finnes i den mängd, att anläggningen av ett alunverk här varit i fråga; men hans ringa alunhaltighet har icke blivit ansedd att kunna löna företaget, vilket icke heller kommit i utövning.- 7) Det är utan tvivel en egen lokal märkvärdighet, att de nu uppräknade övergångsbergarter ligga i rad efter varandra från S. till N., i samma ordning, som de eljest före-

komma liggande ovanpå varandra.- 8) Bleke, *Creta Tophasea*, visar sig genom kemiska experimenter såsom kalkart (Baller. Mineral. s. 13, 14). Härav anser denne förf. bleket vara början till kalksten. Tilläventyrs förhåller det sig tvärtom.- 9) Mineral. Geogr.s. 225.- 10) Namnet kommer därav, att, enligt en gammal folksägen, en vid namn Germund bor under detta kärr och neddrager den över honom betande boskapen. Vallen är nämligen så sank och djup, att kreatur kunna där helt och hållet sjunka och försvinna.

Djur- och växthistoria

De flesta, som för naturalhistoriskt ändamål besökt Omberg, hava antingen varit entomologer eller botanister; åtminstone hava insekter och växter utgjort det huvudsakliga föremålet för deras undersökningar. Mastologien och ornitologien hava, så vitt mig är bekant, icke fört någon enda till detta ställe, och man har blott anmärkt vad händelsen i detta fall erbjudit. Visserligen äro även de korta besök, vilka de flesta varit i tillfälle att där anställa, minst förenliga med undersökningen av dessa naturalhistoriens grenar, och de resultater som härav skulle uppstå kunna icke bliva annat än högst ofullständiga. Det är tillika uppenbart, att Ombergs fauna, i följd av själva lokalen, som avskiljer Berget fjärran från alla skogstrakter och på samma gång från alla håll blottställer det för häftiga stormar, måste vara långt mindre rik än dess flora; men att icke desto mindre denna egna lokal även i detta avseende ej lärer sakna märkvärdigheter, är väl lika otvivelaktigt, som att ställets växthistoria, ehuru så sorgfälligt studerad, visserligen ännu icke är fullkomligt utredd och förmodligen gömmer ännu mycket härligt, som enbart är förbehållet en lyckligare framtid att föra i dagen. Att upptaga något vanligt, eller ock sådant som icke egentligen tillhör Omberg, kunde väl betraktas såsom en avvikelse från planen i detta arbete: men det torde ej böra anses olämpligt att lämna rum åt de allmännare naturföremålen av djurrikets högre ordningar, likasom åt det i Ombergs närmaste grannskap förekommande verkliga anmärkningsvärda.

Däggande djur.

Av dessa kan man endast anmäla de vanligaste, såsom *Viverra Lutra*, utter, understundom sedd vid foten av sjöbergen; *Mustela Martes*, mård, ofta skjuten i Omberg; *Erminea*, vessla, icke allmän här i orten; *Candida*, lekatt, med föregående i stenrör vid Hoje. *Meles Taxus*, grävsvin, mycket allmän i sjöbergen. *Canis Lupus*, varg, icke hemma här, men under den tiden Omberg var djurgård, gjorde han täta besök inom dess område och anställde stora nederlag ibland hjortarna; *Vulpes*, räv, vanlig här som annorstädes, och fångas i gropar vid bergsfoten; *Cervus Elaphus*, kronhjort, fanns, även som den följande, i stort antal, medan Omberg var djurgård, och är ännu icke alldeles utrotad: ses någon gång på höjderna av Alvastras branter, och kan även sökas i sjöbergen; vistades fordom helst i Dagsmosse; *dama*, dovhjort, är väl sedan år 1805 alldeles utrotad; *Lepus timidus*, hare, talrik, men ertappas icke lätt av jägaren, emedan nästan inga gärdesgårdar finnas; så att han obehindrat stryker rakt fram, såsom räven.

Fåglar.

Falco Tinnunculus, l. tornfalk; *Chrysaëtos*, Linn., kungsörn; ehuru man berättar, att denna örn skall finnas i Omberg, har det icke lyckats mig, att bliva honom varse; *Albicilla*, Linn. havsörn; bor i toppen av en murknad ek en fjärdedels mil norr om Elfwarum och lika långt från stranden. Boet som är sammansatt av ris och stakar, är flackt och innehåller vid pass 3 alnar i diameter. Man har där i flera år funnit tvenne ungar, som blivit födda med fisk, eller traktens gåsungar. Under en kulen höstdag 1828 såg jag tvenne vid S. Djurl. Som voro så trögga och olustiga, att man kunde nalkas dem på 20 steg, innan de försökte att flytta sig ur stället; *Milvus*, L. glada; *rufus* Lath, kärnhök; *apivorus* L. (Zetterst. Lapsk resa), slaghök; *Nisus* L. sparvhök; *Buteo* Linn. Qvidfågel; *Strix Nyctea* L. fjälluggla; synlig i orten blott under flytting; *Passerina* L. sparvuggla; *Bubo* L. berguv; *Otus* Linn. skogsuv, hornuggla; *Aluco* L. haruggla, *Lanius Collurio* L. allmän törnskata. *Coracias Garrula* Lin. blåkråka. *Muscicapa atricapilla* Linn. flugfång. *Saxicola Rubetra* Meij. buskskvätta. *Accentor Modularis*, Koch. järnsparv. *Sylvia Atricapilla* Lath. (Zett. Lapsk resa), svarthuvad sångare, *rubecula* Lath. rödhakesångaren; *regulus* Lath. kungsfågel. *Turdus musicus* Linn. klodra, klera, sångtrast; bygger vanligen tätt intill stammen i mindre, kvistfulla, mossbelupna och ruggiga granar, 2-4 alnar från marken, ett tämligen stort bo av mossa och kvistar, som inuti är flott och blankt. Den som åstundar att uppsöka och uppfostra ungarna till denna fågel, som kan anses för en bland de härligaste sångare i Norden, vinner merendels lätt sitt första ändamål, om han mot slutet av maj genomsöker mindre grandungar, där sångtrasten har sitt tillhåll. Träffas ännu ägg, så måste man akta sig att vidröra dem, ty i motsatt fall ligga de vanligen dagen därefter sönderhackade och utkastade ur nästet. *Merula* Linn. koltrast; de yngre av hankönet hava första hösten mörk näbb, med några smala, gula strimmor, och först efterhand bliver den alldeles gul. Hans sång är djup, melankolisk, kanske skönare än själva sångtrastens, ehuru icke så omväxlande. I stället för att denne ifrån de högsta trädtoppar låter höra sina otaliga variationer, sitter den dystre koltrasten vanligen undangömd i de tätaste busksnår, och utgjuter för sig själv sin stilla klagan. *Cinclus aquaticus* Bechst. Strömstare. Vid Bergets vattendrag. *Motacilla flava* L. gulärta. Ej sällsynt. *Anthus pratensis* Bechst. änglärka. *Alauda arborea* Linn. trädlärka. *Parus ater* L svartmes; *cristatus* L. tofsmes; *palustris* L. kärrmes; *caeruleus* L. blåmes; *caudatus* L. svansmes. *Corythus Eucleator*, allmän tallbit, i orten vaktel. *Picus Martius*, Linn. tyrkråka; *utridis* L. gröngöling; *major* L. större hackspett; *minor* L. mindre hackspett. *Crucirostra abietina* Meij. (Zett. Lapsk resa); *Hirunda riparia* L. strandsvala. *Caprimulgus Europaeus* Linn. Nattskärta, nattblacka. *Tetrao Urogallus* L. tjäder; har blivit skjuten i Omberg, men torde nu mera knappast finnas där; *Tetrix* L. orre; då Dagsmosse ännu var överväxt av tallskog, anställde han där sina vårlekar och var samlad i stort antal. Träffas här ännu och i Berget sparsamt; *Bonasia*, L. hjärpe. *Charadrius apricarius* L. här i orten åkertupp. *Ardea Grus* L. *Grus cinerea* Bechst. trana. Vistas här såsom flyttfågel i otalig mängd varje höst och vår. *Ardea Ciconia* L. *Ciconia alba*, Briss. stork. Har någon gång blivit sedd och till och med skjuten i Omberg. *Ardea cinerea* L. häger. Vid Tåkerns stränder. *Scolopax Arqvata* L. *Numenius Arqvata* Lath. spov; *Phaeopus* (Numenius Nilss.) småspov. *Rusticola*, L. mor-kulla; *Gallinago* L. horsgök. *Tringa Ocropus* L. *Totanus Ocropus* Nilss. enkel beckasin; *Hypolevkos* (Totanus Nills.) snäppa. *Colymbus Arcticus* L. lom. I Tåkern. *Sterna Hirundo* L.

tärna. På Wetterns öar, t. ex. Jungfrun. *Larus fuscus* L.; *canus* L. fiskmå. Båda vid Måkebergen. *Anas Cygnus* Retz. *Cygn. Melanorhyncus* Meji. svan. Synes någon gång vartiden till ett antal av 8-10 i Tåkern och Wetter. *Anas hiemalis* Linn. alfågel; *fusca* L. svärta; *clangula* L. knipand: alla i Wetter. *Anas Anser* L. *Anser Segetum*, Bechst. vildgås; hitkommer i otroliga skaror varje höst och vår; dröjer vid den förstnämnda årstiden dubbelt längre, än vid den senare; vid pass 6-8 veckor. *Pelecanus Carbo*, L. *Carbo cormoranus* Meji. havstjäder. I Tåkern utför Dagsmossen.

Fiskar.

Wetterns märkvärdigaste fiskarter, vilka även till större delen tillhöra Ombergs strand, äro upptagna i Bih. 3. Wetter.

Amfibier.

De vanliga och nästan alla såsom svenska kända ormar finnas även i Omberg; såsom *Coleuber Berus*, *Prester*, *Natrix* m. fl. Den sällsynta *C. Laevis* är av H:r Goes flera gånger funnen i grannskapet.

Insekter. (Uppgiften av D. Engeström.)

Coleoptera *Aphodius villosus*. *Trichius nobilis*. *Hister rotundatus*. *Ips ferrugineal*, *Anotata Nitidula strigata*. *Peltis limbata*. *Anobium pusillum*. *Ptinus crenatus*. *Malachius cardiae*. *Buprestis conspersa*, *chrysostigma*, *tarda*. *Trachys nana*. *Cychrusrostratus*. *Harpalus meridianus*. *Omalium assimile porcatum*. *Tachyporus pedicularis*. *Aleochara rivularis*. *Oxytelus cornatus*. *Anthicus monoceros*. *Calopus serraticornis*. *Anisotoma castaneum*. *Cistela sulphurea*. *Salpingus planirostris*. *Rhynchaenus Scanicus*, *trimaculatus*. *Bostrichus usperatus*. *Colydium elongatum*. *Haltica testacea*. (Gyllenh. Fauna Svec.) *Coccinella bisbipustulata*, *flavilabris*, *discoidea*. *Prionus coriarius*. *Rhagium mordax*. *Fabr. Saperda oculata*, *Callidium arietis*. (Paykull, Fauna Svec.) *Diptera*: *Chrysops lugubris*, *Anthrax Aethiops*. *Bombylius minor*. *Empis borealis*. *Stratiomys nigrita*. *Baccha elongata*. *Eristalis semirufa*. *Tachina ruficeps*. *Tetanocera crinicornis*. *Tephritis pantherina*, *radiata*. *Tanypeza longimana*. *Heteromyza oculata*. *Psilopa incurva*. (Fallén Dipt. Svec.) *Hemiptera*: *Tingis costata*, *foliacea*. *Cydnus umbrinus*. *Lygaeus Rolandri*, *Tiliae* (Fallén Cimic. Svec.) *Eupelix cuspidata*. *Flata nervosa*. (Fall. Hemipt. Svec.) - Den utmärkta *Erebia Dejanira* är av D. Goes funnen i Omberg och trakten talrikt.

Ombergs växthistoria är däremot ganska sorgfälligt undersökt. De oförmodade upptäckter, vilka här tid efter annan blivit gjorda, hava hitfört allt flera av denna vetenskaps älskare, så inom som utom fäderneslandet, och resultatet av deras förenade bemödanden har sålunda ut-

fallit, att väl intet ställe inom Skandinavien äger en lika rik samling av växtalster inom lika omkrets. De flera slags bergformationer som här förekomma, och den i följe därav omväxlande jordmånen; Bergets läge vid ett mäktigt vatten mitt emellan Sveriges norra och södra landskaper, hava gemensamt bidragit att sammanföra denna mångfald av kallare och varmare traktens växtprodukter, de oberäknade som naturligen tillhöra lokalen. I nedanstående förteckning, som överhuvud upptager det sällsynta eller mindre allmänna, har man icke ansett det ur sin ordning, att tillika anmäla de växter som blivit funna i Dagsmosse, och dessutom förekommer i den ekonomiska avdelningen av närvarande försök, - det må nu vara, att ur nämnda mosse, som efter avtappningen icke mera är sig lik, en och en annan där funnen växt möjligen försvunnit. Blott någon gång anföres växter, som icke tillhöra Ombergs eller Dagsmosses, utan ortens märkvärdigheter. Uppställningen är inrättad efter Prof. Wahlenbergs Flora Svecica.

Fanerogamer.

Circaea alpina. Flerst. på skuggrika ställen i Berget Fuktig svartmylla. *Utricularia minor media*. Dagsmosse åt Tåkerns trakt. *Valeriana officinalis*, vänderot 1). Flerst. Såsom i Stocklyckeängen på sjöbranterna, på stranden vid Hofwanäset i Rogslösa socken, m. m. Omväxlande jordmån. *Scirpis acicularis*, Dagsmosse, utåt tallskogen; *compressus*, Hwitlersbäckens nära Mickelstorpaslätten; *sylvaticus*, Broby bro, vid S. Djurl. *Eriophorum latifolium, gracile*. Dagsmosse. *Panicum viride*. Utför W. Djurl., vid ett torpställe som kallas Wädret. Sandblandad åker. *Alopecurus pratensis y nigricans*. Fet, fuktig ängvall. *Milium effusum*: W. Wäggar vid stranden. *Arunda stricta epigejos*, Dagsmosse; *Calamagrostis*, sjöbergen. Örig grund. *Melica uniflora*, i sjöbranterna vid W. Djurl. i sällskap med *M. nutans*; *ciliata*, Stocklycke äng på sjöklipporna; Rödgifwel; Alvastra branter mitt för klosterruinerna; grus, sterilt. *Holcus lanatus*, sjöbranter åt södra ändan; *mollis*, vid en bergsfot upp i skogen, till höger, när man går ifrån Elfwarum ned till stranden. *Hierochloa odorata* Dagsmosse. Dy. *Poa compressa*, Dagsmosses avloppsdike, utför Alvastra, Elfwarum; *angustifolia*, Dagsmosses avloppsdike, mittför S. Djurl. *Glyceria distans*. Åt sjöbranten i ett kärr, mellan Westerlösa och Wettern. *Triodia decumbens*. Flerst. *Bromus sterilis?* Marbergen; *asper*, vid ett vattendrag mot södra slutet av W. Wäggar, några famnar upp från stranden; klappur och våt skifferjord; skugga; *giganteus*, Mullskräerna i skiffermylla; på sjöbranterna S. om Rödgifwel. *Brachypodium pinnatum, β gracile*. Mullskräerna i skiffer; W. Djurledets äng. *Avena fatua*, landhavre. Kringföres i synnerhet av wallgäss, vilka, såsom man påstår, ofta lämna honom ifrån sig osmåltad; *flavescens*, troligen hitkommen vid odlingen av följande; Växtställe flerst.; *elatior*, flerst. *Sesleria caerulea*. Hoje äng. *Lolium temulentum β arvense, tenue*. I åkerlyckor vid N. Djurl., kalkgrund. *Triticum caninum*, Mullskräerna. Skiffermylla. *Montia fontana*. I Bergets vattenhål, Dagsmosse. *Scabiosa columbaria*. W. Wäggar, Rödgifwel; Stocklycke äng; utför W. Djurl. På Borg, m. m. örig grund. Synes vissa år alls icke till. *Sherardia arvensis*. I ett åker-

gärde vid Nyby, Ö. om Omberg, få ex. Sand- och lerblandad åker över kalkgrund. *Asperula odorata*, W. Wäggars strand; *tinctoria*, Borg och fl. st. åt sjösidan. Grund, mager jord. *Galium silvestre*. I skogen åt sjösidan. *Cornus sanguinea*. Sjöbranter S. om Rödgaflwel; Wäfwersunda storäng, m. m. *Aphanes arvensis*. På ortens trädesgården. Mager lera. *Tillaea aquatica*. Dagsmosses brädd vid Tåkern. *Lithospermum officinale*. Fl. st. såsom nära skvaltkvarnen vid uppfartsvägen till Hoje; Borgs ruiner, m. m. Grus, magert. *Pulmonaria angustifolia*. Nära W. Wäggar emellan tvenne bergklyftor. 1811 Agrelius. *Samolium officinale*. Svällängen vid Borghamn. Fuktig, örigr grund på kalk. *Myosotis scorpioides* β *parviflora* (*M. lingulata*. Fries Nov. Fl. Svec. ed 2. *stricta*, grund matjord; *Lappula*, Alvastra ruiner. *Lysimachia nummularia*. Dagsmosse i småtäppor vid landsvägen, emellan Korset och S. Djurl. Fuktig ängvall. *Anagallis arvensis*. På åkerrenar vid Alvastra och överallt i orten. Blandad jordmån. *Campanula Trachelium*, i alla Ombergs ängar; *latifolia*, Hoje storäng i hasselbuskar; Wäfwersunda storäng; S. om Broby bro vid avloppsdiket; sidlänt; *cervicaria*, uppom Germunds stall, något från sjön. *Verbascum nigrum*. Överallt i gärdesbackar. Grus och sand. *Hedera helix*, murgröna. Denna sköna, ständigt grönskande ranka kläder hela bergväggar vid Marbergen. Blommar ej här i orten. *Chenopodium polyspermum*. Hoje gärde. *Ulmus campestris*, alm. Talrikast vid Alvastra; sparsamt i sjöklipporna. *Sanicula europaea*. Flerst. *Torilis Anthriscus*. Fl. st. såsom utmed vägen nedom Alvastra branter m. m. *Daucus Carota*, morot. Vid Dahls härads landsvägsrenar. *Selinum carvifolia*. Hoje storäng. *Athamanta Libanotis*. I backar mellan Hjessan och Wettern. *Heracleum Sphondylium* β *angustifolium*. I en boklund vid Hoje. *Angelica sylvestris*. Fl. st. på sidlänta ängar. *Phellandrium aquaticum*, stäkra. Denna för hästar såsom farlig ansedda växt träffas här flerstädes i orent, sumpigt vatten, såsom i Dagsmosse, i Tåkern, m. m. När man öppnar växtens ihåliga stjälk, finnes han stundom uppfylld av små skalbaggar, vilka just medföra faran för ett djur, som icke idisslar och råkar nedsvälja dem okrossade. Där dessa skalbaggar icke äro förhanden, kan stäkran ätas utom fara, även av hästen. *Cicuta virosa*, sprängört. Växer lyckligtvis sparsamt utmed Dagsmosses brädd vid Tåkern. Tros till och med förgifta vattnet för boskapen. Vet. Akad. Handl. 1774. Är likväl måhända mindre farlig här, än i sydligare länder. *Drosera longifolia*, samt β *anglica*. Dagsmosse. *Allium ursinum*, St. Britae lök, växer i mängd bland buskar och moras vid södra trakten av Skräerna; kärmylla; *scorodoprasum*, *arenarium*, i sjöbranterna vid Bergets södra ända. *Convallaria multiflora*. Vid N. Djurl. i Charlottenbergs äng. *Juncus squarrosus*, *stygius*. Dagsmosse. *Peplis Portula*. I lergropar mellan N. och S. Djurl. *Rumex Hydrolaphatum* (*R. aquaticus*. Fries Nov. Fl. Sv. ed. 2). Vid Broby bro. *Scheuchzeria palustris*. Allmän i Dagsmosse, m. m. *Epilobium hirsutum* ? *pubescens*, vid Dagsmosses avloppsdike, S. om Broby bro; *roseum tetragonum*, vid bäcken intill Stocklycke källa; fet, fuktig jordmån. *Daphne Mezereum*, tibast. Vid Skräerna bredvid *A. Ursinum*; dessutom talrikt i orten, såsom i Charlottenbergs äng, m. m. *Polygonum dumetorum*, fl. st. i Bergets backar; *minus*, på sidl. ställen i Berget. *Adoxa moschatellina*. Fl. st. i skugga. *Elatine Hydropiper*. Vid Wetterns strand S. om Rödgaflwel. *Monotropa Hypopithys*. På höjden av Mullskräerna o. fl. st. i skogen på granrötter. *Pyrola chloranta*, *media*, i skogen: *minor*, *uniflora*, i Surmossen, på mossbelupna stubbar. *Chrysosplenium alternifolium*. Vid vattendrag på östra sidan, m. m. *Saxifraga tridactylites*. På de flesta torvtak, så inom som utom Omberg; på Rogslösa och Wäfwersunda kyrkors ringmurar, o. s. v. *Silene noctiflora*, fl. st. i sådda åkrar; svartmylla, stundom lera; *rupestris*, på sjöklipporna. *Stellaria glauca*, *uliginosa*, dy och kärvall, såsom i Wäfwersunda storäng, o. fl. st.; *nemorum*, fl. st. på skuggrika ställen. *Lychnis dioica* ω *sylvestris*. N. Djurledets äng. *Cerastium aquaticum*, vid Broby bro; *viscosum*, allmän på fuktig jordmån. *Spergula arvensis* β *pentandra*. I skarpa bergsprickor. *Sempervivum tectorum*, taklök. På flera torvtak i orten. *Crataegus monogyna*. Allmän. *Sorbus scandica*, *folius basi subpinnatifidis*. På sjöklipporna S. om Rödgaflwel. *Mespilus Cotoneaster*. Allmän. *Rosa rubiginosa* (*R. svavifolia* Fries Nov. Fl. Svec.); vid uppgången till Hjessan och vid landsvägen; *canina mollissima* (Fries N. F. S.); *cinnamomea* (Fries N. F. S.); Flerstädes i

Berget. Vid Rosenwall, som tycks hava sitt namn av dess törnrosor, växa flera *Rosae* i stort parti. Stället ligger emellan Nyby Gästgifwaregård och Wadstena. *Rubus caesus*, i ängar och hagar vid N. Djurl. *Chamaemorus*. Hjortron, Dagsmosse. *Fragaria collina*. Fl. st. på Bergets torra backar. Grusig mark. *Potentilla norvegica*. Vid stranden i trakten av Skräerna. *Tilia europaea*, lind. Sparsamt i sjöbergen och i Stocklycke äng. *Aquilegia vulgaris*, ackeleya. Vild över hela Omberg och i traktens ängar. Väljer nästan all slags jordmån. *Ranunculus Lingua*, Dagsmosse, Broby bro; sank vall; *reptans*, vid stranden utför Bergets södra ända. *Anemone ranunculoides*, gulsippa. Denna vackra sippa, som är liktidig med de allmänna, och som i hela Ö. göthland knappt är bekant på något annat ställe än Korshagen W. om Norrköping, varest blott få är uppkomna varje år, är här lika allmän som den blå och vita, och gulkläder hela östra bergfoten, isynnerhet åt norra ändan. Dessa trenne sippor växa ofta tillsammans i stora grupper, och bilda ett färgspel, som, i förbund med den sköna årstiden, giver en härlig anblick. Kalkgrund. *Thalictrum simplex*. Emellan S. Djurl. och Dagsmosse. *Teverium Scordium*. Hångers äng i Källstads socken, Ö. om Omberg. *Mentha sylvestris* ? Dagsmosse; *aquatica*, Broby bro. *Lathraca squamaria*. Östra bergsfoten, emellan Djurkälla och Brottsledet, vid ekerötter. *Bartsia alpina*. I Dagsmosses sankt ängtäppor, emellan S. Djurl. och uppfartsvägen till Hoje. *Euphrasia odontites*. I åkrar omkring Alvastra, m. m. allmän. *Melampyrum arvense*. I torra gärdesbackar mellan S. Djurl. och Alvastra. Grus och sandvall. *Antirrhinum minus*. I trädesgården vid Rogslösa väderkvarn, vid Nyby o. fl. st. *Limosella aquatica*. Wetterns och Tåkerns stränder. *Linnea borealis*. I Bergets skog. *Draba muralis*, *incana*. Sjöbergen. *Myagrum paniculatum*. S. Djurl. åkrar o. fl. st. allm. *Lepidium campestre*. Tåkern o. fl. st. *Dentaria bulbifera*. Enligt ett gammalt herbarium växande på Omberg. Eljest vid Sättra i Röks socken. Doct. Goes. *Cardamine amara*, Stocklycke o. fl. st.; γ *umbrosa*, vid lergroparna utmed vägen åt N. Djurl. ; *hirsuta*, *impatiens*, nära hållkällorna o. fl. st. upp i skogen; på örig grund i skugga; Wäfwersunda storäng. *Erysinum hieracifolium*. På stranden vid Mullskräerna och W. Wäggar. Gryt och skiffermylla. *Geranium bohemicum*, i en åkerlycka, tillhörig Brottsledet; *lucidum*, Rödgifwel; Borgs udde, m. m.; stenrös; *columbinum*, Rödgifwel; Stocklycke äng, nära sjön; stenrös. *Malva rotundifolia borealis* Sprengel, S. V. Vid W. Djurl. m. m. *Corydalis bulbosa*. På Borg, östra sidan. Moss-jord. *Polygala comosa*. Stocklycke äng; fuktigt bleke och grus; *amara*, jämte föregående; β *sylvestris*, i betet vid S. Djurl. *Lathyrus sylvestris*, Mullskräerna vid stranden; gryt och skiffer; *palustris*, i ängar vid Dagsm. emellan N. och S. Djurl; sidlänt. *Vicia sylvatica*, Mullskräerna, i skiffer; Stocklycke äng o. fl. st. på sandblandad hårdvallsäng; *cassubica*, i en boklund vid Hoje. *Phaca pilosa*. Mullskräerna vid Hwitlersbäcken, några famnar högt från stranden o. fl. st. vid Skräerna. Skifferjord. *Astragalus glycyphyllus*. Skräerna, m. m. Skiffermull, eller torra grusbackar. *Trifolium hybridum*, Alvastra dikesrenar; *procumbens*, Marbergen; Rödgifwel på höjden. *Hypericum hirsutum*. W. Wäggar vid stranden; *montanum*, W. Wäggar vid stranden; ovanpå Rödgifwel. Växer talrikast i den så kallade Stora Linan, emellan Westerlösa och Wettern. Örig grund, på senare stället ovan kalk. *Prenanthes muralis*. Fl. st. åt sjösidan. Svartmylla och skugga; öppna rös o. s. v. *Apargia hispida*. Hoje ängar. *Hieracium dubium*, på backar kring Hoje; Rogslösa prästgårds äng; örig mark; *collinum*, (Fries Nov. Fl. Sv.) på backar vid Hoje; *sylvaticum*, i svällängen vid norra udden; *paludosum*, Germunds stall, o. fl. st.; talrik i orten; dy och fastare vall. *Filago minima*, (Fries Nov. Fl. Sv.) Emellan Elfwarum och Wettern. *Serratula tinctoria*, skälgräs. Allmän. *Carduus heterophyllus*. Wäfwers. storäng; *acaulis*, allmän. *Onopordon Acanthium*. Alvastra klosterkälla; W. Djurl. o. fl. st. *Eupatorium cannabinum*. Emellan Mickelstorpasläppen och Skräerna; i sjöbranternas moras. *Artemisia campestris*. Rödgifwel, m. m. *Inula salicina*. Stockl. Äng; Wäfwers. Storäng, m. m. Sidlänt. *Arnica montana* Omberg ? Fl. st. i orten. *Jasione montana*. Allm. på backar. *Viola percicaefolia* (Fries N. F. S.) i bergspringor; *mirabilis*, på Borgs ruiner. *Impatiens Noli tangere*. Emellan Germunds stall och Skräerna. Fuktig svartmylla. *Satyrrium odoratissimum*. Hoje storäng, åt norra ändan. Kall, våt mangeljord. Har ännu

räddat sig undan flåhackningen. Wäfwers. storäng. Goes. *Herminium monorchis*. I alla sidlänta ängar på och vid Omberg. *Ophrys myodes*. I sällskap med föreg. Allmän. *Malaxis monophyllos*. Surmossen, på mossbelupna stubbar, sparsamt. Upptäckes lättast under torra somrar. *Serapias latifolia*, *β atrorubens*, Mullskräerna mitt emellan höjden och foten; skiffermylla. Följer i sparsammare antal Hwitlersbäcken långt uppåt skogen; bleke; *palustris*, i alla sidlänta ängar, ovanpå och vid Berget. *Listera cordata*. Dagsmosse. *Neottia repens*. I Bergets barrskog. *Cypripedium Calceolus*. I en boklund vid Hoje, och fl. st. i orten; såsom i en äng nära Rogslösa prästgård. *Callitriche tenuifolia* (Fries N. Fl. Sv.). I Bergets vattengropar. *Typha angustifolia*, Tåkern, vid kanten av Dagsmosse; *latifolia*, i ett vattenhål, nära Holmen (boställe), i Dagsmosse. *Carex pulicaris michroglochis*, *levcoglochis*, *Chordorrhiza*, i Dagsmosse; *paniculata*, *intermedia*, Broby bro; *arenaria*, mellan Borghamn och Gamla Stenbrottet; klappur; *elongata*, Broby bro; *loliacea*, i Bergets kärr; *remota*, Germunds stall; N. Djurl. *filiformis*, allm; *Drymeja*, Mullskräerna vid södra ändan nära strand; N. Djurl. äng; *digitata*, Broby bro; *ornithopoda*, *pilulifera*, i Ombergs klippor; *Buxbaumii*, emellan Elfwarum och Stocklycke, vid sjökanten; *flacca*, allm; *stricta*, växtst. som *C. Buxb.* *Myriophyllum verticillatum*. I Bergets vattengropar. *Alnus incana*, ar. Fl. st. så väl i Omberg som i orten. *Fagus sylvatica*, bok. Allmännast vid Alvastra och Stocklycke, där hon utgör hela lundar. Här är bokens gräns i norr. *Salix limosa*, *amygdalina*, *hastata*, denna senare pilart växer i S. om Broby, nära i Ö. om avloppsdiket; *livida*, *fusca*; pilarternas stamhåll är egentligen vid östra bergsfoten, emellan N. Djurl. och Borghamn, i sidlänta ängar och beteshagar, där alla de uppräknade, utom *S. hastata*, växa. *Mercurialis perennis*. Växtst. som *All.* *ursinum* o. fl. st. vid bergsrötter. *Taxus baccata*, idegran. Flerst. I sjöbergen; allmännast på höjden av Mullskräerna. Tål lätt klippning och pryder därför sin plats i trädgårdar.

Kryptogamer. 2)

Polypodium phegopteris, i klipporna; *thelypteris*, kärr; *fragile*, *cristatum*, Marbergen; *spinulosum*, kärr; *oreopteris*, *dryopteris*, Marbergen. *Asplenium alternifolium*. Med föreg. *Ophioglossum vulgatum*, Wäfwers. storäng. *Equisetum hiemale*, skurgräs; talrikast i N. Djurl. äng; *limosum*, Bergets kärr. *Chara vulgaris*, *diffusa* (Lilj. Fl. Ed. 3.); i Wettern vid Bergets västra sida; *funicularis* (Thuillier). I vattengropar på Berget. *Hypnum strictum*; *Neckera crispa*; *Mnium marginatum*; *Bartramia*, Halleri; *Buxbaumia aphylla*, grus ibland *Polytricha*; *foliosa*. *Dicranum*, *pellucidum*; *Timmia austriaca*, i stora grottan vid Borgs udde. *Jungermannia pinguis*; *Marchantia hemisphaerica*, vid Mullskräernas vitlersbäck. *Didymodon capillaceum*, vid Elfwarums båtställe; *rigidulum*. *Weissia acuta*, Rödgafwels grotta o. fl. st.; *nigrita*, Dagsmosse; *cirrhata*, *controversa*, *splachnoides*. *Splachnum ampullaceum*. Nära Broby bro, ett stycke från avloppsdiket. *Gymnostomum lapponicum*, *curvirostrum*, *pyriforme*, den senare vid Broby bro. *Anthoceros punctatus*. Därsammast. *Lichen parellus*, på strandbergen i Stocklycke äng; *erythrellus* (*Lecidea eryhrella* Achar), på sjöbergen utanför Stocklycke o. fl. st.; *rosellus* (*Lecid. Alabastrina γ rosella* Achar., *Biatora rosella* Fries), sparsamt på bokar vid Alvastra; *fusco luteus* (*Lecid. Fusco lutea* Ach.) på mossa ovanför Borghamn; *Ehrhartianus*, på ekar här och där; *caesiorufus*, Måkebergen; *rupestris*, på bergen h. o. d. såsom utanför Elfwarum, fl. st. på lösa kalkstenar i kärren och vid vägarna på Berget; *rupestris β pyrithro-*

ma Achar, sällsynt på sjöbergen; *cupularis*, fl. st. i grottor och bergskrymslor emot sjön, såsom vid Elfwarum och Stocklycke; *subcarneus*, ymnigt på Borgs udde och fl. st. vid sjöbergen, ävensom vid östra bergsfoten, *haematomma*, ymnig och rikt fruktbarande på Bergets landsida, i synnerhet vid östra sidan av Borgs udde, även på ekar sparsamt; *ulmi*, sällsynt på ekar; *scruposus*, ymnig på större stenar i Bergets sluttning, t. ex. ovan Alvastra; *calcareus*, på kalksten; i synnerhet på kyrkomurar i nejden, t. ex. vid Rogslösa och Wäfwersunda; *calcareus* β *contortus*, h. o. d. på Bergets sjöside; *calcivorus*, tämligen ymnig på lösa kalkstenar; *circinatus*, på gravhällar vid Rogslösa; *cervinus*, vid Måkebergen, sällsynt; *recurvus* (*Parmelia recurva* Achar.) sällsynt på klipporna, ovan Borgs udde; *cycloselis* β *lithotea* Ach. ymnigt på större stenar vid Wетterns strand; *stygius*, på klippor ovan Borgs udde; *acetabulum* Wahlenb. Flora Svec. Pag. 822, för övrigt flerst. nära Wетtern på gamla oxlar, men ej ymnigt; *sylvaticus*, (*Stricta sylvatica* Achar.), på större stenar vid östra bergsfoten, emellan Djurkälla och Brottsledet; *nigrum* (*Collema nigrum* Achar.), ymnig på lösa kalkstenar i sluttningen av Bergets landsida; *Peltidea saccata*, tämligen ymnig på jorden vid Stocklycke båtställe; *verosa*, sparsamt i sluttningarna mot sjön vid Elfwarum; *Baeomyces rufus*, här och där på jord och sten åt sjösidan, t. ex. vid vägen åt sjön från Elfwarum. *Gyromium polyphyllum*, och *deustum*, på sjöbergen bortåt Måkebergen, och på klippor ovan Borgs udde; *velleum* β *spadochroum*, fl. st. ymnigt på lodrätta bergväggar vid Måkebergen; *velleum* γ *hirsutum*, med föreg. *Opegrapha notha*, på, askar vid Alvastra; *vulgata*, på äldre granar ymnigt nedanför Elfwarum; *radiata*, här och där på trädbark, i synnerhet på lind, nedom Elfwarum; *scripta*...; *Lecidea atro-alba*, på bergen mot sjösidan fl. st.; *rivulosa*, därstädes och även på landsidan h. o. d.; *fumosa*, fl. st. ymnigt; *carpa* Achar. På landsidan å klippor och större stenar, t. ex. vid N. Djurl. nära vägen uppåt Berget; *spilota* Fries, i nejden av Alvastra och Borgs udde; *petraea*, på sandstensklippor nedför Elfwarum; *amylacea*, på sjöbergen vid Stocklycke, ymnigt, *sulphurea*, med föreg. och fl. st. ej ymnigt; *corticola*, på gamla lövträd vid Alvastra; *dryina* Achar., tämligen ymnig på ekar vid Bergets landsida; *quernea* Achar. Sällsynt på ekar; *scalaris*, sällsynt, men även med frukt, t. ex. mellan Stocklycke och Elfwarum, i skogen; *microphylla*, på bergväggar ovanför Borghamn; *Verrucaria nitida*, sparsamt på bok vid Stocklycke; *maura*, på berghällar och stenar vid Wетterns strand; *Schraderi* Achar. (*cotacea*), på sandsten vid Elfwarum; *byssacea* Achar., på ekar vid Bergets landsida. *Endocarpon pertusum* (*Porina pertusa* Achar.), här och där på bokar nog ymnigt, med många *Bariolariciformer*. *Sphaerophoron coralloides*, *fragile*, båda på klippor ovan Borgs udde; ingendera fruktbarande *Calicium variolosum* *levcocephalum*, på ekar vid Bergets landsida; *sticticum*, ganska ymnigt på ekar; *turbatum* Achar., på *Endocarp. pertusum* h. o. d. såsom vid Alvastra; *lenticulare* Fries, på ekar h. o. d.; *gracilentum*, på granstubbar.

-
- 1) För de växter, som kunna äga något intresse för dem, som icke äro växtkännare, är svenska namnet upptaget.- 2) Några lavar äro tillagda efter Ascharius och Fries, som ej finnas anmärkta i Wahlenb. Flora, men likväl hava mycken märkvärdighet.

4

Ombergs och Dagsmosses forna och närvarande ekonomi.

I likhet med Krono-Jägeri-Parker i riket, har Ombergs Djurgård tillkommit av angränsande kronohemmans utmarker, som för detta ändamål blivit undantagna, ävensom till följe av flera Kongl. Föreskrifter och senast av Kongl. Kammar-Collegiibrev den 17 juli 1652, åtskilliga härinom belägna hemman blivit revocerade och till Djurgården avhysta. Tiden för denna anläggning, är till äventyrs den första frågan i Ombergs hushållning, vilken likväl, ehuru ofta framställd till bevarande 1), ännu är lika oupplöst. Det torde måhända icke vara mycket vågat, om man antager, att Djurgårdens inrättning går långt tillbaka inpå Alvastra kloster-tid. Rogslösa kyrka, om vilkens höga ålder och ovanligt tjocka murar vittna, företer på sin inre stora dörr ett jaktstycke av järnsmide, föreställande jägare, hjort, hund och jaktfalk. Det är föga tänkbart, att dessa bilder kunna hava annan betydelse än en tydlig allusion på de i Omberg vistande hjortarna. Kongl. Br. Av d. 3 jan 1573 (av vilket ett stort utdrag förekommer i art. Alvastra Kloster) antyder att god jakt finnes i Omberg; och att tiden för denna anläggning redan år 1655 var förgäten bevittnas av handlingarna, hörande till sistnämnda års riksmöte, vilka blott kunna uppgiva att, enligt gamla jordböcker, djurgård här blivit inrättad, men icke när det skett.

Hela Djurgården inom inhägnaden innefattade en rymd av 5.900 t:ld. Dess gärdesgård, som överallt var 6 och en halv alnar hög, utgjorde en sträcka av 8.880 famnar, vilken sedan

var indelad i 60 länkar, varje länk innehållande 148 famnar. Den som underhöll en sådan länk fick, antingen avdrag på kronoräntorna, eller 4 dal. 16 öre s.m årligen. Likväl fredade icke denna hägnad för vargarnas angrepp. När yrsnö lagt sig intill gärdesgården, erfordrades en stor mängd dagsverken, för att genom snöskottning och vakthållning freda djurgården åt landsidan; och när Wettern var tillfrusen, måste Dahls och Lysings häradsboar vakthålla mot de över isen antågande odjuren, med ett medeltal av 383 dagsverken. Oaktat dessa åtgärder, hindrades ändå icke vargarna att anställa stora förödelser. Besvärliga skallgångar måste ofta företagas, och man berättar, att när vargen blott fick 1/4:dels timmas rådrum, bet han sig håll genom närmaste gärdesgård och försatte sig i frihet. Olyckligast av allt var ett varglo's besök i djurgården; det fällde hela skaror av hjortar.-Till djurens utfordring voro trenne ängar anslagna: vid Holmen i Dagsmosse; Ellstörpaängen och Elfwarums äng upp i Omberg, vilka tillsammans innehöllo 34 t:ld 16 k:pl. Förutan Kongsladan vid Alvastra, voro även lador upprättade vid sistnämnda ställen. Foderkvantiteten uppgick i början endast till 60-70 lass hö i medelår; varför större förråd ofta måste anskaffas genom landshövdingeämbetets försorg. I synnerhet var detta händelsen, när tidig sträng vinter med djup snö inträffade, då även många djur omkommo. Varje sommar erhöles djuren saltsleke; under det slekningen föregick måste alla boskaps kreatur utdrivas, som blivit i Omberg intagna. Till sleke bestods på stat 10 dal. 21 och 1/6:dels öre s.m årligen

Djurgårdstiden var Ombergs romantiska period. De vackra dovdjuren, de praktiga kronhjortarna, som här vandrade i stora skaror, och av vilka de senare i synnerhet älskade Dagsmosse, gjorde denna nejd livlig både vinter och sommar. När djurvaktaren vandrade till foderladan, för att utlämna hö åt sin prydliga boskap, sammankallade han dem medelst ett klubbslag i ladans vägg. Vid ljudet av denna signal, anlände med vindens hastighet ofta en hundratallig skara och omringade sin försörjare. De voro så tama, (kanske egentligen i svåra vintrar) att när en vedkörare avkvistade en nedfälld gran vid ena ändan, avbetade kronhjorten laven i den andra. Man vill säga, att de under brunsttiden voro rätt ilskna och icke särdeles angenäma att möta. Att här jaga var fordom ett kungligt nöje. Ännu ser man i Freberga by, av Rogslösa socken, en liten oljemålad trädtavla, vilkens påskrift förvarar minnet av K. Fredric I:s nattläger därstädes, under det han anställde sina lustjakter i djurgården; och i Hoje sal hänger en stor oljemålad tavla, vilkens innehåll tillkännagiver, att den Kongl. Familjen K. Adolf Fredric med gemål och 4 barn, efter här intagen middagsmåltid d. 22 jul. 1761 lät anställa hjortjakt, då 15 djur fälldes av de Kongeliges händer. För att kunna verkställa jagning i Omberg, hava flera ställen blivit uthuggna och avröjda, vilka fått namn av jaktparker eller rödjor. Av dessa anmärkas: Nagelsrödjan, belägna där de två huvudvägarna, den som löper längs efter Bergets rygg, Långbergsvägen, och den som går tvärs över Berget, från N. Djurl, till Elfwarum, korsa varandra; Korsrödjorna, ett stycke i N. om dessa vägars korsning, och Kåltorpsrödjan, liggande emellan Hoje och Stocklycke. En annan lång uthuggning, något upp i Berget, löper längs östra bergsfoten, begynner vid norra ändan av den så kallade Laduslätten, som ligger N. om Korsrödjorna, går tvärs över dessa rödjor och Nagelsrödjan, samt stannar nära Hoje.

År 1786 gjordes förslag av dåvarande landshövding, Frih. Strömfelt, att den härliga djurgården, vilken vid 1655 års riksdag förklarades för omistlig, men vilkens vidmakthållande till äventyrs var nog oneröst, skulle upphöra. Djuren avskickades dels till Stockholms djurgård, dels försålades, och Omberg förvandlades till vanlig kronopark. Några kronhjortar hava dock, såsom förr är anført, räddat sig undan den allmänna förödelser 2). Under själva djurgårdstiden skötos årligen per medium 21 hjortar, för vilka medlen deponerades i Lanträneriet för Kronans räkning.

Den ovanför uppgivna djurgårdsrymden grundar sig på lantmätaren Ekeboms Charta av år 1716 3), på vilken tunnelanden hava följande fördelning: Hoje 114:16; Stocklycke 53:16; Sörgärdet 5:28; W. Djurl. 12:20; S. Djurl. 16:24; N. Djurl. 7; Brottsl.4; Dagsholmen 6:16; En äng

vid Dagsholmen 17:16; Ellestorpången 7:16; Elfwarums äng 9:16. Dessutom inägor av följande hemman: Wäfwersunda by 98:16; Norrö 14:24; Sik 9:16; Broby 19:16; Skogsmarken utom Hoje, Stocklycke och flera inhägnade ägor, innehåller 3.812:16, Dagsmosse 1.690 4). Tillsamman 5.900 tunneland.

Åt kronoparkens inspector och ledvaktare äro följande av dessa hemman anslagna till löner och boställen, vid vilkas uppskattning i hemmantal, åkerinnehåll och hötäkt, följes Ekeboms anvisning, vilken dock skall erhålla de rättelser, vartill tidens förändringar kunnat giva anledning.

Hoje 1. Fordom Alvastra Klosterhemman, nu åt Kronoparkens inspector på lön och till boställe anslaget, är beläget uti Lysings härad och W. Tollstads socken, 1.030 alnar uppåt Berget ifrån östra bergsfoten och vid pass 1/8:dels mil N. O. om kyrkan. Ifrån den allmänna landsväg, som följer östra bergsfoten emellan N. och S. Djurl. uppgår Hoje branta uppfartsväg, som likväl är bred och banad. Bostället, som ligger i en fördjupning, är på 3 sidor omgivet av höjder. Det äger 2:ne åkergården, en liten trädgård, 13 t:lds åker, à 1 och ett halvt högst 2:dra kornet; på dess stora och lilla äng, i Ö, och W. om landsvägen, bärgas 17 och ett halvt lass hö, av hårdvall, moss-och starrvall; uti en beteshage kan födas 2 till 3 kalvar. Ekebom. Denna uppgift om hö-och sädesskörden m.m. är nu mera icke alls tillämplig. Genom betydlig stenbrytning och uppodling är bostället i senare tider till avkastning och hävd mångdubblat. Tillika är cirkulationsbruk inrättat av boställets närvarande innehavare, Herr Överjägmästare J. Modig.

Stocklycke $\frac{1}{2}$ i W. Tollstads socken vid sjösidan, åt södra ändan av Omberg, ävenledes fordom ett klosterhemman under Alvastra, varav grundrättan på lön tillkommer Kronoparkens Inspector. Fordom åker till 9 t:ld och $9\frac{1}{2}$ lass hö. Nu mycket förbättrat. Härunder lyder torpstället Sörgärdet.

W. Djurledet. Vid södra ändan åt sjösidan. Bostället hade förr 2 t:ld 34 kannl. åker, 4 $\frac{1}{2}$ lass hö. Utsädet numera nästan fördubblat.

S. Djurledet. Åt södra ändan vid östra sidan, där Dagsmosses södra gränslinje uppgår emot bergsfoten. Förr 2 t:ld 49 kannl. åker, 5 $\frac{1}{2}$ lass hö; nu omkring 5 t:ld.

N. Djurledet, beläget där norra udden av Dagsmosse med Wäfwersunda äng uppskjuter mot Bergets östra fot. Bostället ligger närmare Bergets norra än södra ända, hade fordom 1 t:ld 23 kappl. åker; 2 lass hö. Nu 3 till 4 tunnors utsäde.

Brottsledet avskiljt från Bergets norra udde och Wetterns strand genom den vackra Swällängen. Hade i Ekeboms tid 22 kappl. åker, 2 lass hö; nu 3 till 4 tunn. åker.

Elfwarum, skogvaktare-och planterareboställe, ett stycke upp i Berget från sjösidan; nedfartsvägen ifrån bergshöjden och Långbergsvägen är belägen vid Nagelsrödjan; uppvägen från sjön går från Elfwarums udde. 6 tunnors utsäde.- Fordom har här varit ett klosterhemman 1, under samma namn, som nu är avhyst.

Dagsholmen. Ett skogvaktaretorp emellan Dagsmosse och Tåkerns strand. Tillföll Omberg såsom djur-och skogvaktaretorp under Drott. Christinas tid, genom byte med Vål. Hans Kyle på Kyleberg. Är nu indraget, skattlagt och bortarrenderat på 11 års tid från d. 14 mars 1827.

De åt ledvaktarna antagna boställen äro roterade för $\frac{1}{4}$ hemman, utom Brottsledet, som är roterat för $\frac{1}{16}$.

Övriga avhysta och till kronoparkens jord lagda hemman: Ellstorp (Eldstorp, Elfvetorp) $\frac{1}{2}$ utmed de Ellofwa Bokträ.

Portebola $\frac{1}{2}$ och Kålstorp $\frac{1}{4}$, båda förut klosterhemman.

Mickelstorp. Dess boningsplan synes vid Elfwarumsviken; har varit en bebyggd utjord.

Nedanskrivne hemman njuta för närvarande rätt till bete och skogsfång, utan betalning på följande sätt:

Renstad, Ramstad, Gottorp och Swartkälla 12 ½ mantal bete för 220 kreatur; Sik ¾ mantal bete för 18; W. Tollstads kyrkoh.bost. 1. Bete för 12; Skogsby bost. 1. bete för 10 kr.- Enligt Kongl. Maj:ts Nådiga Brev till dess Befallningshavande i Ö. göthland av d. 9 mars 1819, och Konungens Befallningshavandes utslag av den 10 apr. s. å.- Wäfwersunda by 10 oförm. mant. bete för 240 kr; Djurkälla 1. bete för 24 och Tyskeryd ½ bete för 12 kr.- Enl. Konungens befallningshavandes utslag av d. 21 jan. 1823.

Fri skogshjälp åtnjuta: Renstad, Ramstad, Gottorp, Swartkälla, 60 lass; Sik 15; Wäfwersunda by 200; Djurkälla 20 lass.- Genom Konungens Befallningshavandes utslag d. 26 aug. 1787.- Tyskeryd 10 lass, enligt Kongl. Cammar-Collegii utslag d. 25 nov 1794.

Dessutom föreskriver Kongl. Maj:ts Nåd. Brev till dess och rikets Cammar-Collegium av d. 12 nov. 1812, att övriga hemman på det omkringliggande landet, i Dahls och Lysings härad, äga rätt till bete och skogsfång i Omberg, efter tillgång och mot skälig betalning. Kongl. Breven av 1666 och d. 19 nov. 1685 innehålla för övrigt, att sådana förmåner av ålder varit förunnade ortens innevånare; ty ej mindre förr än nu, var väl hela den angränsande trakten i yttersta behov av Ombergs bete och skog. Och när nu, enligt uppgjorda regleringar, Kronoberget,- d. ä. den delen av Omberg, som icke tillhör Westerlösa boställe – årligen förser närliggande hemman med 1.100 till 1.200 lass skog och sommarföder ungefärligen ett lika antal av häst – och boskapskreatur; så är icke lätt att inse, var surrogatet skulle sökas, eller vilket utseende denna blomstrande nejd i en framtid skulle förete, om denna viktiga källa till dess trevnad och hart när möjliga existens, i en hast försinade.

Emellan N. Djurl., Nyby tingsställe (Käringskedet) och Hofwanäset vid Wetterns strand, i Dahls härad, Wäfwersunda och Rogslösa socknar, var fordom den så kallade Bergsmarken belägen, från urminnes tider befriad såsom Kronojaktpark, med ansenliga viten för inkräkning och skogshygge utan föregången publik utsyning; men genom Konungens Befallningshavandes utslag d. 31 maj 1754, är den, efter förutgången undersökning vid Domstolen, tillerkänd och fördelad åt flera, antingen tillgränsande, eller å Parken belägna hemman och byar, sålunda: Nyby, Åsaby, Gunntorp, Freberga, Bårstad, Westerlösa, Hessleby och Djurkälla, vilka förut nyttjat samma mark till gemensamt bete. Gunntorp, en kronoutjord, var tillföre anslagen till kronoskogvaktareboställe i Dals härad; nu löst till skatte. Denna kronojaktpark skattas till 7 eller 800 tunnland.

Det härligaste läge i hela denna ort äger Westerlösa 1. Kronohemman, boställe för Domaren över Dals och Lysings härad. Det ligger i Dals härad och Rogslösa socken, på ett obetydligt avstånd från Ombergs norra udde och östra fot, och lika långt ifrån Wetterns strand. En tät granbeväxt skogshage, som skyddar stället för nordanvinden, ligger emellan detta och Wettern; men genom flera uthuggningar, (på ortens språk linor) tvärtigenom gran-skogen, ser man det rörliga liv som råder på sjöns vattenspegel. Tvenne trädgårdar pryda detta ställe: den ena har sammanhang med en större björkpark, vilken är så mycket mer intagande, som detta sköna träd eljest är nog sällsynt i orten. Under detta boställes ägor innefattas även en del av Omberg, nämligen hela norra ändan från Borgs udde till Missunnaslätten, till en längd av vid pass ¼ mil och 560 t:lds vidd, d. ä. över 1/7 av hela Ombergs innehåll. Den gårdsgård, som nu avhagnar Westerlösaberget ifrån själva Kronoberget, begynner vid östra bergsfoten invid Hessleby skogshagar, går tvärtöver Berget förbi Missunnaslätten och sticker fram på den höga bergklint, där W. Wäggar sluta och Skräerna begynna. Westerlösa äger därför god tillgång på skog och bete, eller rättare, det åtnjuter alla förmåner av land och vatten. Men enligt Kongl. Maj:ts Nåd. Brev av d. 30 jan. 1824 kommer nyssnämnda tillgång i så motto att förminskas, att efter boställets nuvarande innehavare, Herr Häradshövding M. Weibull's bortgång från tjänsten, hälften av förberörda ägorymd inom Omberg, eller 280 t:ld skola till Kronan återfalla.

Genom Kongl. Maj:ts Nådiga Dom den 28 maj 1827 äro Wäfwersunda by's, Djurkälla och Tyskeryds hemmansägare förklarade berättigade, att, såsom vederlag för deras till Ombergs förra djurgård inlagda ägor, för vilka de sedan längre tid tillbaka ägt rättighet, att till visst belopp inom djurgården begagna skogs fång och mulbete (se ovanför), erhålla utbrytning av Ombergs intill hemmanen gränsande mark, till så stor vidd, som kan anses svarande mot den betesrätt och det skogs fång de hittills av ålder åtnjutit. – Förmånen av utbrytning är även sökt av Alvastra boställes innehavare. – Och övriga hemmansägare, vilka äga bestämd rätt till mulbete och skog inom Omberg, hava enligt Kongl. Maj:ts Nåd. Br. d. 19 dec. 1827, och sedan Kronoparken Omberg blivit föreslagen, att till ekplantering för Kronans räkning begagnas, blivit hörda över ett dem gjort och nu mera under Kongl. Maj:ts nådiga prövning vilande förslag, till utbyte av deras skogs- och mulbetes rättigheter inom Parken, emot ersättning av viss mark under full äganderätt.

Ekplantering är för flera år tillbaka anlagd på ett härtill inhägnat ställe, beläget uppåt bergsfoten, Ö. om Långbergsvägen, vilket fått namn av Planterhagen, och har 4 tunnlands vidd. Detta försök är att anse, såsom alldeles misslyckat: Ekarna äro dvärgartade och hava en sjuklig fysionomi. I stället för alla hypoteser över detta förhållande som kunde deduceras från en mindre tjänligt vald lokal, kalkens grannskap, granitklippans höjd och överhuvud tunna betäckning o. s. v., vill man endast anföra det obestridliga faktum, att ortens allmoge i alla tider kasserat så kallat "bergseke" (ek utsynt ur Omberg) till sina redskap, emedan det är för skört, poröst, utan bestånd, och betalar "ängseke" flerdubbelt högre. På försök har H:r Modig, längs den så kallade Nya vägen i Dagsmosse, (som ock är föreslagen till ekplantering) utplanterat flera tusende ämnen till ekar. Resultatet bliver märkvärdigt att avvakta.

Med undantag av den vackra bokskogen vid Stocklycke är det granskog som överkläder Omberg och undantränger nästan allt annat. Oaktat den betydliga myckenhet, som därav lovligen utföres och det oerhörda våld här förövas, är tillgången ännu ganska rik.

Dagsmosse gränsar intill Ombergs östra fot, från N. till S. Djurledet. Dess figur bildar mer än hälften av en cirkelbåge, vilkens avskärningslinje börjar i N. jämte Wäfwersunda storäng, vid N. Djurl. och följer sedan bergsfoten nära 8.000 alnar till S. Djurl. där cirkelbågen vidtager och löper i ostlig, nordlig och västlig krökning förbi Broby, Isberga, Norrö, Egbohla och Ramstads ägor samt Tåkerns strand, tills den avskäres av nyssnämnda Wäfwersunda äng. Längden går från N. till S. och innehåller 7.000 alnar; den största bredden 5.500 alnar. Hela arean upptager nära 2.000 tunnland.

I forna tider var Dagsmosse överväxt av tall, kronhjortarnas mest omtyckta ställe, en samlingsplats för vårens orrlekar, och i flera avseenden ett intagande bihang till Ombergs djurgård. Numera är den, med få undantag, alldeles kal.

I följe av Kongl. Maj:ts Nåd. Brev till dess Lantbruksakademi av år 1812, om Dagsmosses odling, erhöi Premieringenjör Öfverbom uppdrag, att företaga dess "ekonomiska undersökning"; vilket ärende han verkställde under vintertiden emellan åren 1813 och 1814. Av Kongl. Maj:ts. Befallningshavande hade frågan, rörande sjön Tåkerns sänkning, till 1 ½ alns lägre vattenhöjd, förut blivit framställd till sammankallade strandägare, men möttes av så stridiga intressen, att hon tills vidare blev alldeles nedlagd. Icke dess mindre företogs mossens uppmätning, avvägning och undersökning på djupet, varav resultatet, tillika med andra tillägg, äro i korthet följande:

Dagsmossen ligger emellan sjöarna Wetteren och Tåkern, och var fordom sjöbotten, när dessa nu skiljda vatten utgjorde ett enda. Från Wetteren är mossens södra ända skild medelst en mycket smal, på ett märkvärdigt sätt uppslammad landremsa. Det går en saga i orten, att det är förbindelse djupare ned emellan Tåkern och mossen, och att den senare är en slags sump eller reservoar åt den förra, i vilken fisken stundom tager sin tillflykt och återkommer förökad, alldenstund Tåkern, oaktat den oerhörda myckenhet av fisk som årligen därur hämtas och dess ovanligt ringa djup – 11 fot – dock fortfarer att vara ganska fiskrik, men genom jordborrning befanns denna landremsa, överallt och ända till 43 fots djup, hava sitt lager av ogenomtränglig blålera oförändrat. Sitt vatten emottager mossen av omkringliggande höjder, isynnerhet av Ombergs många och betydliga vår- och höstbäckar.

Överallt har mossen lerbotten, varpå sedan ligger ett högt lager av bränntorv och vitmossa och någon gång ett lägre av kärr- och svartmylla. Han har tvenne avlopp: det ena, vid östra kanten, har namn av Swartån och faller ut i Tåkern; det andra faller ut i Wetteren och kallas Åhlebacken. På en granitkulle, Ormkullen, ser man ännu kvarlämningar efter mossens forna tallskog.

År 1823 företogs mossens avtappning; och ungefär hälften av densamma är genomgrävd med diken, vilka löpa dels längs dels tvärsöver densamma och formera rutor av 15 till 18 t:ld. En del av dessa är redan bränd, odlad och besädd med råg och vete, av sina arrendatorer. Skörden har hittills utfallit olika: 2:ra till 10:de kornets avkastning. År 1826 uppkom en förfärlig brand, man vet ej huru? som fortfor från mediet av sommaren till sent på hösten. Hela orten omkring var så insvept i en vedervärdig torvrök, att man stundom ej kunde se ett bösshåll i längden. Där branden övergått mossen, har man redan uppröjt och besädd 140 t:ld. Den återstående norra delen av mossen är ännu ogräven; dess vattenmängd skulle ledas åt Tåkern, och i följe därav denna sjö sänkas, varav icke blott den fördelen tillföle vederbörande strandägare, att de som hava vattensjuka ägor intill sjön erhöle dem i bättre skick, utan ock, då Tåkerns stränder äro ovanligt långgrunda, på samma gång utvidgade om icke stundom fördubbade. Men detta sjösänkingsförslag tyckes liksom överlämnat åt sig själv, att dö och försvinna.- Efter mossens upptorkning hava härliga tallplantor och här och där tusentals björk- och aspskott uppskjutit. *Epilobium angustifolium* (Råmjölkagräs Ö.göthl. Ållonmärke Smål. Getstabb W.göthl. m. m.) har efter mossens förändring till den mängd inrotat sig, att ögat upptäcker den på ½ mils avstånd av hela fält, som prunka i ljusrött.

-
- 1) I Linköpings Landskontors handlingar står denna fråga ännu obesvarad.- 2) Man fann under djurens allmänna uppjagning tvenne vita hjortar.- 3) Den äldsta kartan över Omberg är av år 1630. 4) Denna Dagsmosses areal är för liten; men här menas även endast den del därav som tillhör Kronan.

5

Traditioner och nyare tillägg.

I en tid, då kännedomen om naturföremål var långt mindre utvecklad än nu, måste det finnas en helt annan åsikt än vår, av sådana yttre tilldragelser, vilka voro svåra eller omöjliga att genast förklara. Sedan denna åsikt en gång fick rum, stannade den icke endast vid det sällsamma och underbara, utan omfattade omsider allt, även det alldagliga och vanliga, såsom en helig trosmening. Vad man nu, efter flitiga iakttagelser och noggranna uträkningar, tror sig begripa såsom verkningar av sent omsider utrönta naturkrafter, måste våra förfäder, såsom obekanta med dessa djupt dolda krafter, deras lagar och förvånande sätt att yttra sig, tillskriva en alldeles motsatt orsak, men som var den enda återstående levande naturväsenden. Härmed var gåtan på en gång upplöst, väl långt mindre förnuftigt, men ock långt mindre besvärligt. Nu måste allt bliva levande omkring dem:- jord och luft, berg och skogar, sjöar och floder vimlade av naturandar, vilka alla hade sina särskilda bestyr. Men så orimlig denna upplösning av naturens stora gåta måste förekomma var och en med ljusare blick, är dock människosinnet, vare sig av obenägenhet att undersöka, eller av outplånlig lust att leva i en mystisk värld så belåtet, eller nära befryndat med detta sätt att förklara sinnevärldens fenomen, att, till trots av allt vad som talas om utbredd upplysning och de otaliga osparda bemödanden att skingra detta slags mörker, dessa elementarväsenden ännu leva och skola länge fortleva i den allmänna folktron.

Att ett ställe av så upphöjd och ovanlig natur som Omberg, måste, efter den gamla idén, vara ett utvalt tillhåll för dessa hedendomens 1) mystiska väsenden, vilka ännu äro bekanta under namn av rå, troll, älvor, m. m., var högst naturligt. Man har i synnerhet upplåtit åt dem Rödgifwel,- det mest imponerande stället utmed hela sjösidan; och det bleve vidlyftigt att omtala alla de sagor, som äro gängse om detta berg? I dessa berättelser träffades även här de vanliga spåren efter den stora striden och brytningen emellan kristendom och hedendom, samt den senares fiendlighet till den lära, som alldeles förnekade dessa dyrkade idolors närvaro och sökte att utrota den ur folktron, för att bereda rum åt sundare begrepp. Under utbrottet av en sådan hätskhet skall den stora sten, som ligger utför Bergets södra ända, ett stycke från den urgamla Heda kyrka, vara avslungad från Rödgifwel, i mening att förstöra den för handen varande kyrkobyggnaden. En dylik sten, avsänd i samma ändamål, kanske från W. Wäggar, ligger ej långt i W. från Rogslösa kyrka. Emedan nu ingen sådan utsänd sten hunnit fram, utan alltid förfelat sitt mål, så finnes i sådana sägner kristendomens segrande makt på ett sinnrikt sätt antydd;- och om Heda kyrka förmäles, att hon till och med varit i stånd att bemäktiga sig sitt kyrkosilver ur Rödgifwel och att behålla det, huru ofta än jättarna gjorde sin påhälsning i kyrkan, helst julnatten, för att återtaga sin egendom. En berättelse av samma syfte förtäljer, huru Rödgifwelstrollen njutit av mässevin eller vigvatten och huru de, därefter fallit i ett sådant raseri, att de begynte mörda varandra, i vilken batalj alla tillsatte livet, utom en gammal trollpacka som gömt sig bakom ugnen och sedan skall hava ytrat, att hon levat i Rödgifwel under den långa tiden av sju ekeskogars uppväxande och förfall, utan att hon övervarit ett sådant oväsende. Den redan beskrivna Rödgifwels Port berättas vara öppnad såsom inkörsväg till den innanför residerande jättens palats, och Bergets övriga rasningar anses uppkomna, när trollen resa ut och in på visit. Idén om ljuvliga, förtrollade trädgårdar, liksom på Ramunders håll, eller Ramshåll, vid Söderköping, har likaledes här varit gängse 2); och när Berganden sökt förvilla den vandrande, för att sedan inleda honom i sina parker, så har denne, för att förvilla tillbaka och göra sig oigenkännlig, vänt något klädesplagg ut och in; vilket i alla orter övliga konstgrepp, när man råkat gå vilse, ännu icke är avlagt på Omberg.- Om de gamle ägt begrepp om de förfärliga naturrevolutioner, vilka en senare tids bearbetade geologi framställt i saken; så skulle de helt annorlunda hava betraktat dessa isolerade stenblock, vilka liksom av en trollmakt finnas avslungade, långt ifrån sin moderklyfta 3). För det ur Rödgifwel hämtade kyrkosilvret, och det blodiga slagsmålet, kan åter ett historiskt faktum lätteligen ligga till grund. Men det var alltid vanligt, att föremål och tilldragelser efterhand avklädas den grova jordiska dräkten, för att uppträda i högre, mystisk skepnad.

Den viktigaste tradition, rörande Omberg och som ävenledes ännu är gängse i orten, handlar om en viss drottning Ama, från hedna tider, som här skall hava haft sitt säte. När man sammanlägger sägen i orten med Broocmans 4) och Ekeboms 5) uppgifter, så uppkommer därav den underrättelsen; att Omberg har fått sitt namn efter den hedniska drottningen Ama; att på norra udden av Berget, finnes lämningar efter någon åbyggnad, som varit bemälda Drottningens slott eller borg, (varav Borgs udde) och i senare tider Westerlösa boställes ladugård; att på Bergets högsta punkt Hjessan, fordom kallad Åmmekulle, finnes en stenhåll under vilken denna drottning ligger begravnen

Utan att jag dristar mig rent av förneka möjligheten av allt detta, har jag dock redan i början föreslagit andra och, som jag hoppas, bättre skäl till Bergets namn. Beträffande de orediga stenhögar som ligga på Borgs udde, vilka dock tydligen ge tillkänna, att de alldeles icke äro en uppröjd stensamling från tillgränsande åkerstycke, vilket först i senare tider blivit uppodlat, utan att stället varit bebyggt; så äro dessa kvarlämningar efter någon förskansning helt allmänna i landet. Vid en grävning, som år 1827 anställdes, för att vid ett högtidligt tillfälle upprepa en flaggstång, fanns invid ruinerna, tätt upp i jordbrynen, en myckenhet brända ben och kol, som bevisa att stället varit bekant i brännåldern. En sägen, som vill vittna om ställets be-

tydlighet i urminnes tider, förtäljer, att Rogslösa kyrkas stora dörr varit hämtad på Borgs udde och, vad som icke ger henne synnerlig reputation, ha varit använd till svinhusdörr, efter vilket djurs tänder man vill bliva varse märken i dörrens nedra hörn. Hennes storlek motsäger alldeles denna orimliga uppgift, och hennes järnsirater synas visa något helt annat: överst på dörrens utsida är anbragt en hjortjakt, med hundar, horn och falkar; på nedra delen: en riddare, som besestrar en drake; bakom honom, till vänster, Satan, som hårdrajer och gisslar en kvinna och står över en orm; vidare en kvinna, som stiger uppför ett träd med en segerpalm, eller dylikt, i handen. De nedra grupperna antyda ju idéer ur kristna tiden: - huru komma då dessa att anbringas på en dörr vid Borg, om det varit bebott av hedningar? Dörren har otvivelaktigt för alltid tillhört kyrkan; så mycket vissare, som dylikt smide finnes på Wäfwersunda kyrkodörr. Den föregivna gravhällen på Hjessan är nu upplagd på fyra stolpar såsom bord, till deras bekvämlighet, vilka besöka detta utmärkta ställe. Får man sluta från närvarande tiders gravstenar, så har denna, ifall hon varit någon sådan, betäckt en dvärg. Vid uppgången till hjässan finnas ännu lämningar efter en stenmur, som Ekebon 6) kallar "bröstvörn": det är möjligt att så väl denna höjd, som Borgs udde, varit bebyggd och befastad, ehuru man ej så noga kan veta när? Och av vilka?

Vid den så kallade Stora Korsrödjan utgå ur hälleberget de i forna tider mera än nu ryktbara och besökta Hällkällorna, fordom kallade heliga källor 7). Om midsommars afton samlades här en stor myckenhet folk, för att genom offrande och drickande bota eller förekomma sjukdomar. Denna lämning efter förfäders plägseder, vartill man ofta är vittne annorstädes, är här alldeles försvunnen.

Nära $\frac{1}{4}$ mil N. W. om hjässan står det beundransvärda bokträdet, som vitt omkring, till och med i Halland är bekant under namn av Ellofwa Bokar, eller Apostlaboken. Dess resliga stammar, som uppskjuta i cirkelrund från en enda rot, äro nu mera blott sju till antalet, av vilka en är alldeles förtorkad; de övriga hava vardera en vanlig boks tjocklek och reslighet, och bilda tillsammans, sedda i höjden, en omkrets som väcker förvåning. Tiseliuss berättar att stammarna fordom varit tolv, men att en otidig bonde skall hava borthuggit en stam, varmed han åsyftade Judas, såsom icke värd att tålas ibland de övriga apostlarnas representanter. Efter denna religiöst nitiska åtgärd har mannen borttvinat och inom några år blivit död 8). En otalig mängd av namn hava blivit inskurna i detta kanske enda träd i sitt slag, ibland vilka må nämnas konungarna Carl XI:s och XII:s egenhändigt ristade namnchiffer 9). Tidens tand har utplånat de vördnadsvärda dragen.

I sammanhang med detta må nämnas tvenne slags folkfester, till vilka Omberg inbjuder ortens allmänhet. På Kristi Himmelsfärdsdags eftermiddag sammanströmmar en stor folkskara från alla håll för att, dels vid Mullskräerna, dels nära Hoje o. fl. st. hämta vitlera för det behov som redan är nämnt, vartill kunde läggas det andra, att med samma bleke, taget just ovannämnda dag, och struket över murbandet i spiseln, avhålla spöken och annat otyg. De som för ovannämnda ändamål samla sig vid norra ändan av Berget, eller kalkstensbrottet, fara därifrån sjöledes till Mullskräerna, och, åtföljda av ortens virtuoser, såsom klarinettblåsare, violister o. d. framflyta de under sång och musik till föresatt ställe. Nu klättra de vigaste uppför skifferlagret, vardera försedd med en säck, som vid uppkomsten ifylles, nedrullas och emottages av de nedanstående, och sedan detta bestyr, under varjehanda löjligen uppträden, är förrättat, återvänder hela sällskapet till det ställe varifrån utfarten skedde. Är nu aftonen stilla och lugn, så njuta de hemfarande utanför W. Wäggar och Måkebergen av det mest ovanliga eko. Nu mera har man begynt att avlägga denna lustfart, åtminstone kring norra ändan av Berget: största folkmassan stannar vid kalkstensbrottet, för att beskåda därvarande mekaniska inrättningar, såsom kranar, pumpar, m. m.

Ett talrikare besök erhåller dock Ombergs ryktbaraste och högsta ställe Hjessan, på Annandag Pingst och Midsommardagen, i synnerhet om väderleken är vacker. Hit samlas då folk från alla omkringliggande orter, understundom till tusendetal, och sedan det häpnat ögat något hämtat sig från överskådningen av den stora tavlan, som likt en uppslagen karta öppnar sig åt alla håll; uppstår ett brokigt vimmel av spelande och dansande, vilka dock någon gång drivit larmet och oredan till den höjd, att man i senare tider nödgats tillkalla uppsyningsmän för att bibehålla ordningen. Innan nedgåendet blickar ögat ännu ovillkorligt omkring från en höjd, som behärskar utsikten åt fyra landshövdingedömen, sex städer och omkring femtio kyrkor 10). På en vacker plan vid Hjessans fot äro bänkar anordnade för de kommandes bekvämlighet, och under uppgåendet till en höjd, som skattas till 200 fot över de andra bergsryggarna 11), träffas likaledes uppställda bänkar, för svagare fotgängares behov. Men den vackra idén, att genom plantering förvandla hela uppgången till en allé, tillåter icke okynnet att gå i verkställighet: omplantering har blivit förnyad i flera år, och varje gång hava träden kort därefter blivit avbrutna, eller uppgrävda med rötterna, varför företaget nu mera anses omöjligt att utföra. Ovanpå Hjessan, som har en rymlig och vacker plan med bord och bänkar inom en inhägnad, finnas dock några träd, vilkas skugga är så mycket mera vederkvickande, som man oberäknat sådana dagars vanliga hetta, redan är vanmäktig och upphettad av promenaden.

Man har i århundraden gjort och kommer i århundraden att göra långa direkta resor, och många avvika från sin egentliga resbana, för att besöka detta utmärkta ställe. Man bör då välja en ren, klar dag, då luften är alldeles fri från solrök och töcken, och vara försedd med en god tub. Ett särdeles skönt skådespel erbjuder den uppgående solen, observerad ifrån denna upphöjda punkt. För att njuta denna anblick genomvaka flera den korta sommarnatten på Hjessan.

I Ombergs grannskap åt södra ändan finnes en uppkastad sandskans kallad Kungsbacken och nära bredvid i Hästholmsviken en liten bergö, som kallas Husbacken. En gammal man, som nu bebor förra stället, har där under grävning funnit en järnkula, vilkens diameter innehåller vid pass 2 tum, och flera kulor av samma metall så förtärda av rost, att de genast föllo sönder. På Husbacken träffas blott tegelgrus och några skifferbitar. Ordet hus, vilket fordom betydde det som nu kallas slott, fäste, samt de funna kulorna giva anledning, att förmoda något därstädes hållet fältslag. Genast i N. från S. Djurl., på den stora gräsplanen utmed vägen, ligger en stor stenlagd ring, med flera stenar i medelpunkten.

-
- 1) Bolin: Sw. Folk. Hist. Andra b. s. 158 beskyller katolikerna att hava infört hela detta skrock om älvor, troll, bytingar, skogs- och sjörå, tomtegubbar, gastar m. m., för att därmed förvilla och bedraga allmänheten. Men denna uppgift är alldeles falsk.- 2) Dissertat. De Monast. Alvastra, p. 17: "Nec hortos deesse jucundissimos, fructuum genere abundantes, persuadet sibi vulgus, quemadmodum de gigantibus mira fabulari solet."- 3) Förf. till Sw. Jordens Bildn. s. 30, anser såsom sannolikt, att stenblocken på Tysklands slätter kommit från Sverige.- 4) Östg. Beskr. s. 639.- 5) Chartae beskrivning.- 6) Ans. Beskr.- 7) Därför "helig" skulle då komma av offrandet och undergörandet. Men kan icke "häll" hava sitt lika goda skäl av de hållar från vilka källorna utlöpa?- 8) Wett. Beskr. s. 25.- 9) Diss. De Monast. Alv. Förf. har hört, att K. Gustaf III:s namn skulle likaledes vara inristat i trädet; men då varken namnet kan upptäckas eller uppgiften bestyrkas av något citat, måste detta lämnas utan avseende.- 10) Landskapen äro: Ö. göthland, Småland, W. göthland och Nerike. Städerna (enligt Tunelds Ge-

ogr.2B. s.20): Skeninge, Wadstena, Grenna, Jönköping, Hjo och Askersund. Andra åter mena, att Skeninge ligger för lågt, för att kunna synas, och att man däremot ser Linköping. Tuneld anf. st. säger: "nära 50 kyrkor"; Broocman däremot (Ö. g. Beskr. s. 648) uppgiver endast 38. Kanske den ene menar vad som kan ses med beväpnat och den andre med obeväpnat öga. - 11) Ekebom Anf. St. Detta tal är säkert för stort

Bihang n:o 1.

Alvastra kloster

Ibland de tretton kloster, som funnits inom Ö. göthland 1) hava lämningarna efter detta längst emotstått tidens och människohandens förenade förstöringslust, och säga oss ännu, om icke vad, åtminstone var Alvastra varit. Dessa sorgliga minnen av en försvunnen storhet stå vid södra ändan av Omberg, hart intill detsamma, och äro avskilda från dess östra fot endast genom en allmän landsväg och en större samling av lummiga bokar, vilka länge överlevt det ställe, de fordom förskönade. Kanske har den stilla andakten sällan blivit lyckligare underhållen av själva läget och hämtat så nära bevis av den Eviges majestät och godhet. Det mäktiga Ombergs djärvt uppstigande massa; den härliga Wetterns brusande eller spegelglans, och ett rikt, välsignat land, så långt ögat kan se i öster, måste uppvärma det kallaste hjärta. Även i sin förstöringsstund tyckas ändå dessa kvarlevor stå på sitt rätta ställe: deras skröpliga utseende och den påfallande, skarpa kontrast de bilda mot Bergets trygga, varaktiga byggnad och friska liv, förkunna oss rätt värtaligt förgängligheten av människors verk.

Alvastra kloster blev anlagt år 1140, av K. Swerker I:s gemål Ulvilda, eller Alvilda. Åtminstone bidrog hon ganska väsentligt till denna anläggning genom bekostnaden av sin morgongåva, vilket kan inhämtas av Biskop Brask's brev till K. Gustaf I. däri det heter: "Alvastra warrt funderat aff Kung Swereke aff hans Hustru Drottning Ulvilla morgongåffwo, gammalt frelse, som foundationen clarlige bewisar" 2). J. Peringsköld är av den tanken, att K. Swerker's broder, Biskopen i Upsala Swen Kolsson, hade övertalat Konung och Drottning till denna stiftelse 3); och det är dessutom nog påtagligt, att Biskop Gislo i Linköping, som lade grunden till Nydaha kloster i Småland samma dag på eft. midd., som K. Swerker grundlade Alvastra f. m., även härtill mäktigt verkat 4). Efter denna Drottning Ulvilda eller Alvilda, mer rättare Ulfhild eller Alfild, som var av norsk härkomst och nu för tredje gången förmäld med en konung, kallades klostret i begynnelsen Alfildesstad eller Alfildesrum, vilket sedan blivit avstympat och förvänt till Alvastra 5). Utom detta har det även burit namn av S. Maricae de Alvastra 6).

I början var detta kloster ringa och ett hemvist för några Benedictinermunkar. Men K. Swerker, som ifrån hedning blev ivrig katolik, och med sin religiöst nitiska men i övrigt för-

sagda karaktär så mycket mer var ett verktyg för romerska hierarkins avsikter, förstörde Alvastra år 1150, och insatte där de i riket inkomna och mycket berömda Cistercienser eller Bernhardinermunkarna; om vilket nit för Alvastra läses i Rimkrönikan över Linköpings biskopar: "Konung Swerker gaf tha Alvastra by,

Medh. Biskop räth til closter aa ny" 7).

Konungen älskade företrädesvis Ö. göthland, emedan detta var hans födelseort och emedan dess innevånare allra först valde honom till Konung över Götha rike, innan han efter sin företrädares död blev Konung över hela Sverige; därför förskönade han även denna provins med flera kyrkor, - av vilka må nämnas Linköpings härliga domkyrka, som i hans tid och under biskop Gislos mäktiga inflytelse åtminstone blev grundlagd 8), ehuru hon ej blev färdig förrän över 300 år därefter, - och därför bodde han ofta på Alvastra. Om Julmorgonen 1155, då han skulle resa därifrån till W. Tollstads kyrka, som ligger i grannskapet, blev han under vägen mördad av sin stallmästare, som därtill var förledd av Danske prinsen Magnus, son av Henric Skatelår. Stället där illgärningen skedde, vid Åhlebacken, som faller ut i Wettern, blev utmärkt med 1 ½ alns hög sten, vilken ännu i förlidet århundrade lär stå kvar 9). Den mördade Konungens stoft förvarades i Alvastra, kanhända uti den ännu väl bibehållna, så kallade Swerkerska graven 10).

Vad K. Swerker begynt med Alvastra, fullbordade sonen, K. Carl VII, och snart blev detta kloster genom donationer och testamenten ett ibland de rikaste och mest ansedda i Norden. År 1168 mördades K. Carl på Wisingsö av prinsen Knut, som var son av företrädaren Eric IX och hans kropp insattes i eller nära faderns grav

Knut var ivrig katolik och befrämjade över allt Påviska Clereciets fördelar. Alvastra kloster blev icke heller glömt: dess kyrka invigdes med stor ståt år 1180 11). Om detta klosters öden under hans efterträdare Swerker Carlsson, och dennes son Johan Swerkersson, finns väl föga antecknat, utom det att dessa båda där blivit begravna bredvid sina förfäder; men troligen har det rönt prov även av deras välvilja, - i likhet med den tidens övliga sed, att framför allt med frikostiga ynnestprov omfatta sådana heliga ställen, där man önskade att hava sitt vilorum.

Dessutom ligga här begravna flera namnkunniga svenska män, understundom med familj, vilkas förtjänster eller skänker här öppnat åt dem en lägerplats. Av dessa må nämnas Ärkebiskop Stephanus, om vilken mera framdeles, död 1185; Birger Jarl Brosa 12) död 1202, med fru och dotter; R. R. och Lagmannen Ulf Gudmarsson, den ryktbara S. Britas man; Riksdrotset Johan Christersson Wase med hustru och barn; Magnus Roo, död 1363. Eggert Krummedick m. fl., som vid frågan om donationer komma att anföras.

Detta klostrets stora anseende framför andra av samma Orden kan ibland annat inhämtas därav, att när något Cistercienserkloster skulle byggas i riket, tog man alltid förut råd av Alvastra abbot, med vilkens bifall det nya klostret tillika först fick sitt namn 13); vidare bevittnas dess anseende därav, att det utskickat colonier till Interö, Longenäs, Warnhem och Juleta 14); och slutligen, att munken Stephanus valdes härifrån år 1162, till Sveriges första ärkebiskop 15), Klostret var till och med en asyl, dit själva det förolämpade Majestätets arm ej kunde intränga, varför ock Biskop Brynolphus i Skara, sedan han råkat i oenighet med K. Magn. Ladulås, begav sig hit, och vistades här i tvenne år, till det han återfick Konungens nåd 16). En Alvastra klosterbroder Nicolaus invigdes av Biskop Joh. Brask i Linköping till Abbot i Juleta- 17), o. s. v. - Med detta sitt stora anseende ägde det även en ofantlig rikedom. Biskop Rhyzelius anser det vara för vidlyftigt, att uppräknat alla de gårdar, kvarnar, fiskerier och andra lägenheter, som tid efter annan genom donationer, testamenten, köp och byten kommit

under dess ägo. Emellertid, och för att fortsätta listan på de härstädes begravna, skola nu så många upptecknas av dem, vilka givit gods till Alvastra kloster, för att där erhålla sin lägerstad, som kommit till min kännedom 18): Johan Sixtensson, från Ärkebisk. Folkes tid; Canutus, Curatus Eccl. Swanshals, död innan 1354; Elena, relicta Gudberni; Waldemarus de Sundatorp 1307; Ingigerd, relicta D:ni Holmgeri Ulfsons, jämte sin man, 1308; Thorkillus dictus Dyaasek 1309; Catharina relicta Laurentii de Hiernistun 1309; Folke Ulfson 1314 samt dess hustru Sigríd Martinsdotter 1321; Johannes dictus Baer 1315. Siggo, Curatus in Wadsbro 1317. Lars Ulfson och dess hustru Ingrid Amundsdotter, 1318, 1342, 1346; Johannes Aerlinsson i Haestholm 1327; Haraldus Styrbjörnsson 1345; Ragnhild Staffansdotter 1351; Benedictus Magnusson 1355; Ingegerd Haraldsdotter 1360; Boto Ragwaldsson och dess hustru Ragnhild 1363; Bengt Niclissson de Wallom och dess Fru Ingeborg 1369; Ramborg Knutsdotter, relicta Thoconis Paeterssons 1374; Benedicta Gödzstafsdotter, Heyne Snakenbergs hustru, stiftat en mässa vid S:t Laurentii altare i kyrkan 1383; Bengt Ruse 1397; Erik Ketilsson, med föräldrar, syskon och barn 1399; Jon Ivarsson 1406; Elina Magnussadotter 1408; och den förrnämnde Eggert Krummedick med båda hustrurna Elina Pedersdotter och Merita Sten Hakesonsdotter, döde före 1411. - Tillika omförmäles 19) att K. Swerker d. yngres dotter Helena, med sin mans bifall hitskänkt Gum och Torp på Wisingsö; att en Fru Christina hitskänkt sitt arvegods Normelösa i Linköpings stift, vilken donation undertecknades av K. Magn. Ladulås 20); att förr nämnde Lagman Ulf Gudmarsson förärat till Alvastra stora skänker 21); att förtiga "oräkneliga gåvor av guld- och silverkäril, kronor, ringar," 22) m. m. - Hemmanen på Omberg hava, enligt gamla handlingar, varit Klosterhemman 23); och sannolikt har större delen av den omkringliggande trakten lytt under Alvastra 24).

För att ännu mera utvidga begreppet om klostrets rikedom och anseende, lämnas följande förteckning på de hemman och "landbor", vilka till Klostret hade utskylder av avradspenningar, lake, hö, ved, fogdehästar och biskopshästar. Förteckningen är utdragen ur Oloff Brors Jordebok av år 1541, som förvaras i Kongl. Maj:ts och Rikets Cammar-Collegii Arkiv. Numret vid varje hemman betecknar de åboars antal, som borde utgöra ovannämnda skyldigheter.

Tålstada Rettharedöme i Tålstada Socken i Lysygn's härad: Broby 2, Wckleby (Uckleby) 3, Restada 3, Tålstada 2, Haninge 1, Tegneby 2, Forssby 4, Kullegården 1, Torpet 1, Karholm 1, Hundersporp 1, Lyllalundh 1, Storelundh 2, Portboll 1, Hestholmen 4, Hwylia (Hoje) 1, Etaffztorp 1, Elffwerum 4, Norrö 2, Haddetorph 1, Judsbergha 2, Isbergha 2, Syck (Sik) 1, Aby 3, Hjernstadha 1, Munketorp 1, Säestorp 1, Kråketorp 1, Kulltorp 1, Hageby Retthared. i Rogslösa Sockn i Dahlsherath: Hageby 2, Bårestadha 3, Hessleby 2, Heslethorp 1, Weffwersundha 5, Kelstada 1, Råffra 1, Åsby 1, Swelynge 4, Åby 1, Quarnegårdh 1, Lundh 1, Luckerstada 1, Appunda Retth. i Appunda Sockn i Göstrings Härad: Appunda 2, Karleby 1, Glenaffz 2, Lyuna 3, Möleby 1, Stockholm 1, Skeninge 3, Moteby 1, Swanshals her Måns för Darholma 1. Forssa Retth. i Härberga Sockn Wyfålk Herrath: Forssa 2 Bottestada 3, Gåttelösa 1, Tålstada 1, Snåff eller Swåff 4, Knutsbro 1, Berga 2, Fullerstada 1, Melby 1, Törestorp 1, Götterorp 1, Östramem 2, Skyrtynge 1, Mothala Retth. i Mothala Sockn i Aska Herrath: Sierkeness 2, Kaflebeck 2, Ostames 1, Werestada 2, Almenes Retth. i Fugelåsa Socken: Här äro upptagna 28 särskilda landbor med deras gårdar; namnen mycket svårlästa. Gråttensoia Retth. i Gudhems Herrath, Körketorps Sockn: Gråttensoia 1, Körketorp 1, Höstena 1; Sönderby, Skäninge Herrath och Söndaby Sockn 1, Mackeboda 1; Flystada Sockn i Wassbo Herrath: Sneriwadt 4, Mo 1, Lundh 1. Gershults Retth. i Wadsbo Herrath; 24 landbor, namnen svårlästa. Södra Wedbo i Småland, Tordsrydth Retth. 25 landbor. Adeloë Retth. i Adloë Sockn 11 landbor. Grenna Retth. i Grenna Socken 15 landbor. Alwastra landbor på Öna (Wisingsö): Reby 1, Edh 1, Grensta 1, Kumleby 2, Torp 3, Hoffagele 1. Summa 438 landbor.

Vanligen skulle varje landbo utgöra 4 fogdehästar och 2 biskopshästar; dock fick han lösa sig därifrån med 3 öre för varje häst. Landboerna på Öna utgjorde blott hushästar och biskopshästar, samt några av de först uppräknade persedlarna. Från skjutsen fingo de lösa sig med vissa marker Röding*).

Likaledes läser Alvastra ägt förråd av den tidens litteratur; ty Messenius, som i förbigående sagt, påstår att Archivum Alvastrense skall finnas 23), beklagar skövlingen av Alvastra, Warnhems, Stockholms och Wisby kloster, som innehöllo tvåtusen de bästa och äldsta Codices 26).

Den första abboten i Alvastra var Gerhardus, ”vir honestae adolescentiae, columbinae simplicitatis et religiosissimae conversationis”, som härtill invigdes i Frankrike av d. h. Bernhard, och, sedan han förestått Alvastra i 40 år, lät sig återföras till Frankrike, att där dö och begravas. Den sista var Thorkillus år 1520, då klostret genom Lutheranismens införande, började falla i sitt anseende och snart därpå förlorade hela sin betydelse. Emellan dessa äro väl flera namn och minnen bibehållna 27); men de flestas äro begravda i ett ogenomträngligt mörker, likasom mycket annat minnesvärt, som utan tvivel, under en tidlängd av nära 400 år, tilldragit sig inom Alvastra murar. Av priorer har man endast reda på en enda: Petrus Olavi, ryktbar in- och utomlands för sitt snille; åtföljde S. Brita till de heliga orterna Compostella; Rom, Neapel, Jerusalem, såsom hennes biktader, år 1350. 28). Skrev mycket om S. Britas uppenbarelser; författade psalmer och ordensregler 29); dog i Wadstena 1390, och begravdes med mycken ståt i Alvastra av biskop Nicolaus i Linköping och Alvastraabboten Tydhemann 30).

Enligt en uppgift i St. Rimkrönikan skall ett fältslag blivit levererat i denna trakt år 1230, emellan K. Eric Läspe och de mäktiga Folkungarna, vilka efter fullkomlig seger tvungo den trettonårige Eric att rädda sig genom landsflykt. Stället lyder sålunda:

”The stridde mot Kongen, vunno segher
Ok gjorde honom skada myckit digher,
Widh Alvastra stodh the striid swa starck,
Att Eric Konung flydde till Danmark” 31).

Historien omtalar väl att ett slag försiggått år 1229, vid Oluström i Ö. göthland, emellan K. Eric och Folkungarna, vilket hade ovannämnda utgång; men Oluström anses nu vara ett oigenkännligt namn, och stället har annalisterna tvekat att bestämma. Likväl torde ingen Oluström lämpligare kunna igenfinnas inom Ö. göthland än i Ålebäcken, som löper igenom och på sidan om Alvastra ägor, och vilken så mycket mer kan antyda Oluström, som vokalen å ända in på 1500-talet i skrift uttrycktes ej blott med a, aa utan ock med o, samt bäck och ström ofta nyttjas alternativt om samma rinnande vatten. Skillnaden emellan 1229 och 1230 är väl utan betydlig vikt.

År 1415 blev klosterbyggnaden hemsökt av en förfärlig brand, men upprättades likväl ånyo och bibehöll sig allt intill reformationstiden, då klostret, ifölje av Westeråsstadgan 1527, förlorade sina anseliga gods, inkomster och räntor, och dess munkar till större delen gingo ut och blevo landets präster. Av K. Gustaf I överlämnades nu klostret åt privata personers disposition, emot vissa beting och avgifter, såsom åt riddaren Börge Nilsson, Nils Swensson och Peder Swenske; och sedan byggnaderna i lång tid överlämnades åt sig själva att förfalla, började man att bortföra dem, jämte andra materialier till slottsbyggnaden i Wadstena, år 1545, och Peder Brahe anses härifrån bortfört tegel till Wisingsborgs slottsbyggnad 32). K. Johan

III, som gynnade katolicismen, och sonen Hertig Johan av Ö. göthland, hade väl i sinnet att åter upprätta Alvastra; men dels medellöshet, dels bådads död gjorde detta uppsåt om intet 33). Dock, vad man knappt skulle tro, har kyrkans präktiga fasta byggnad så bibehållit sig ända intill Broocmans tid, att, såsom hans egna ord lyda, "hon ännu kunde omlagas till en ståtlig Socknekyrka" 34). Vilken våldsamt och skamlig medfart har hon då icke undergått, de senare femtio åren!

De ännu kvarstående, vitt kringstridda lämningarna efter klosterbyggnaden utvisa, att den varit av vidsträckt omkrets och till stor del uppförd av kullersten. I närvarande boställes ladugård finnes ännu en hög, ensam stående mur av nämnda stensort och ett litet stycke i S. om kyrkan står en dylik isolerad ruin av samma byggnadsämne, omgiven av unga träd. Närmare kyrkan från sistnämnda ställe ligger en stenvälvd kulle, i vilken man å ena sidan har nedgång till en rymlig källare, och å andra till en motsvarande med den förträffliga klosterkällan, vilkens alnsdjupa, utsökta vatten skall ditledas genom rörkanal. I taket och på väggarna träffas stalaktiter, ihåliga och sköra, stundom tumslånga. Bredvid kyrkans östra ända, parallellt med södra sidan, står en hög, avsöndrad gavel, vilken enligt ännu återstående lämningar synes hava utgjort gemensam byggnad med själva templet. Den har en dörröppning, som måhända varit ingång till munkarnas boningshus. Vid gavelns fot har man nedgång till den bekanta Swerkerska Graven, vilken av allt på stället är bäst bibehållen, åtminstone i lika gott skick som de redan nämnda källarvälvingarna. Ehuru murad för nära 700 år sedan, synes hon kunna bibehålla sig lika länge hädanefter; och bevittna att Alvastra, om det ej lidit detta oerhörda yttre våld, skulle kanske ännu stått där lika härligt, som när dess invigning skedde. Hon består av tvenne valv, vilka likväl ej giva henne tvenne avdelningar, och är uppförd av vald kalksten. Ingen inskrift eller ringaste minnesmärke kan upptäckas. Väl omtala otydliga berättelser att därstädes fordom funnits ett postament med därpå stående foder av ekplankor, varuti Swerker I:s likkista skulle varit innesluten; men allt detta var redan försvunnet i sagesmännens barndom och graven är alldeles utrymd 35). Hon är 12 ½ alnar lång och 7 ¾ alnar bred.

Själva kyrkans ruiner, som äro de märkvärdigaste på stället, ehuru de i senare tider begynt att bliva rätt omärkliga, kunna nu efter deras uppstädande 36) närmare beskrivas, och de lämna en någorlunda tydlig föreställning om kyrkans form och storlek. Västra ändan är till en del bibehållen; gaveln har en lång, smal fönsteröppning, som sitter mycket högt, är ovan till hopspetsad och genombruten av en trebladig eller korslik sirat. På gavelns ömse sidor uppreser sig hel vägg ända till taket, vilket där ännu ligger kvar. På södra sidan, där denna helvägg slutar, begynner en rad fristående pelare, vilka äro fyra till antalet, och sträcka sig bortåt östra ändan. På norra sidan finnes blott den pelaren bibehållen; som har förbindelse med västra gavelns helvägg, och endast fötterna av de trenne övriga. Bredden emellan dessa är enahanda med bredden emellan västra ändans helväggar och innehåller 11 ½ aln. Vid östra ändan kvarstår även gaveln med sina sidoväggar, men endast till vid pass tre alnars höjd, och har lika bredd som emellan västra ändans sidor. Längden emellan östra och västra ändan innehåller invändigt 71 ½ aln. På ömse sidor vid östra och västra ändan hava varit smårum, i vilka finnas murade urholkningar i själva muren, och i dessa ingrävda hål för vigvatten. Emellan dessa smårum längs pelarraderna löpa välvda sidogångar från östra till västra ändan; deras bredd, eller pelarradernas avstånd från insidan av kyrkans långväggar, utgör 15 alnar, och är alltså kyrkans bredd invändigt 26 ½ alnar. Södra sidans kyrkomur står ännu kvar till tre alnars höjd; utanför densamma är marken stenlagd till 3 alnars bredd, då åter en lägre mur upphöjer sig och löper parallellt med kyrkomuren. Man har skäl att sluta, att emellan dessa murar varit en mörk gång, betäckt av det nedstupande kyrkotaket. På norra sidan är kyrkomuren genombruten av ingångar till små sidorum, som ligga utom kyrkan intill hennes yttre vägg, och vilka tyckas varit gravställen åt enskilda familjer. Ett sådant rum är nu fullkomligt uppröjt, där man

emot förmodan träffade S:t Britae mans, lagmannen Ulf Gudmarssons gravsten, vilken av flera annalister säges vara bortförd till Wadstena klosterkyrka. Stenen som är ituspräckt har följande påskrift runt ikring brädden: Hic jacet nobilis miles dominus Ulpho Gudmarss. legifer Nericiae quondam maritus heatae Birgittae qui obiit anno Domini MCCCXLIII. XII die mensis Februarii. (Här vilar ädle riddaren Herr Ulf Gudmarsson, Nerikes Lagman, fordom den saliga Birgittas man; han dog år 1344 d. 12 febr.) Utanför detta är åter ett annat rum uppröjt, där släta hållar funnits utan inskription. På hela golvet inuti kyrkan finnes ingen enda håll, och marken är helt och hållet blottad. På murarna åt västra ändan finnas de inristade bokstäverna: BO. OLAVS M. O. Så väl pelarna som deras bågar äro av släthuggen kalksten, och inuti uppfyllda med kullersten. Allt synes vittna om ett förträffligt arbete.- Så mycket är kvar efter det i forna tider så namnkunniga och mäktiga Alvastra, varest stoftet förvaras efter fyra konungar med gemåler och barn. Sveriges förste ärkebiskop och många utmärkta svenska män!

Om Tiseliuss med skäl kallar den "otidig", som ändock av fromt nit borthögg den tolfte stammen av Apostlaboken; så torde man med en ännu mindre tvetydig benämning kunna utmärka dem, som för få år tillbaka nedbröto en större del av kyrkoruinerna, för att därav bränna kalk, lägga grundvalar till byggnader och dylikt. Så lämnas förfädrens heliga minnen ej blott utan understöd mot tidens långsammare förhärjning, men till pris åt oförståndet och småsinnets egennyttiga tillgrepp, och detta oaktat den Höga Regeringens påbud, vilken flera gånger sträckt sin omsorg till Alvastra; ty utom de redan anförda Kongl. Br. av Johan III, finns ännu in på vår tid, eller d. 21 mars 1797, ett konungabrev utfärdat till dåvarande landshövding i länet, vilket jämte avslag på Hjo stads- och landsförsamlingars underdåniga anhållan, att bland Alvastra klostrets och kyrkas lämningar få utvälja täljsten till deras kyrkas återuppbyggande, tillika anbefaller, att "ruinerne efter Klostret och Kyrkan, såsom uråldriga minnesmärken af utmärkt beskaffenhet, måtte fredas och ostörda lemnas." Vad har under de senaste 30 åren blivit av dessa klostrets ruiner, efter vilka ej synes ett enda spår, så vida man ej för sådant vill antaga de tvenne anförda stycken av murar framför klosterkällan?

Alvastra är numera boställe för översten vid Kongl. Första Livgrenadjärregementet, och består av 3 hela hemman, med avhysta hemmanet Ålebäck, vilka åtnjuta säterifrihet och jämte andra tillhörigheter äga skog och mulbete i Ombergs Kronopark. Matthias Palditski, president vid Pommerska Staten, uppbyggde först mangården år 1675 och skrev sig Friherre till Alvastra. Boställets nuvarande innehavare är överste och generaladjut. Friherre C. M. Strömfelt.

-
- 1) I Linköping 2 kloster, i Söderköping 2, i Skeninge 2, i Wadstena 1, Wreta, Alvastra, Askaby, Krokek, Byarum (nu Borrum), Munkaboda (nu Norsholm).- 2) Collect. Spegel. Ad Hist. Eccles. s. 135.- 3) Rhyzel. Monaster. s. 127.- 4) Rhyzel. Episcoposc. s. 101, 102.- 5) Broocman Östgöthl. Beskr. s. 637.- 6) Gyllenstolpe Deskr. Svec. Lib. 10 c. 3.- 7) Monum, Benz. s. 118.- 8) Rhyzel. Episcoposc. s. 101.- 9) Broocman Ö.göthl. Beskr. s. 637. Denne förf. yrkar väl att ett annat monument borde uppföras i det borttagnas ställe, men ännu har ingen härtill lyssnat.- 10) En tradition i orten förmäler, att banemannen, efter begånget brott, flytt över till en konung i W.göthland, varest han berömde sig av sin bragd; men detta övermod hade den följden, att han blev gripen och återsänd till Ö.göthland, där han på sandhöjden emellan Alvastra och Wetteren blev kokt i en blykittel.- 11) Messen. Scand. illustr. Tom. 2 s. 11.- 12) Huruvida Birger Jarl av Bjälbo har sin lägerstad i Alvastra eller Warnhems kloster, finnas meningarna ganska delade. Det sista antages i Geogr. av Palmbl, s. 280.- 13) Messen. Scand. illustr. Tom. 4. s. 44.- 14) Dissert. de Monast. Alv. s. 26.- 15) Stephanus var sjunde biskop och förste ärkebiskop i Upsala; härtill vald av K. Carl Swerkersson och Kongl. Råd. Invigdes av ärkebiskopen i Lund, med Paven Hadriani IV samtycke och Alexandri III stadfästelse om ärkebiskopssäte i Sverige. Hade studerat i Corbeya kloster i Frankrike. Skrev sig Stephanus Dei Gratia Archiepiscopus Upsaliensis Consecratus 1164. Alexander III skänkte honom en evangelibok, den gemene man kallade Karlaknap, samt två små kors, överdragna med guld, i vilka några smulor av Christi kors förvarades, och vilka skulle bäras framför honom. Uptogs av K. Carl ibland dess råd. Hade såsom ärkebiskopsbol vid G. Upsala

de forna hedniska offertjänarnas lantgods, Monum. Ullerak. cum Ups. Nova s. 129.- 16) Dissert de Monast. Alv. s. 38.- 17) Ders. s. 36.- 18) Denna förteckning är uppsatt av Riksantikvarien H:r Prof. Liljegren, och mig ynnestfullt meddelad av H:r Kammarjunkaren L. F. Råäf, vilkens uppdrag att undersöka Alvastra ruiner, förekommer längre fram. Årtalen beteckna de data på vilka pergamentsbrev äro uppsatta.- 19) Diss. de Mon. Alv. s. 22.- 20) Ders. anf. st.- 21) Ders. s. 35.- 22) Ders. s. 23.- 23) Se framföre i detta Försök Art. Omberg Oeconomie.- 24) Det, som hittills är utkommet av Swenskt Diplomatarium, omtalar (s.227, 246) rågångar mellan hemman i W.göthland, av vilka somliga tillhört Alvastra, såsom Eslo, Grutbeck, det senare ett vederlag för ett annat från Alvastra bortsänkt hemman. Vidare upplyses ur detta arbete, att Hertig Birgers släkting Eric för lägerstad i Alvastra skänkt Aipelunda; vidare ett brev av K. Waldemar dat. Wisingsö d. 11 dec. 1268, enligt vilket utbyte skett av Yggestorp och Udsnäs till Alvastra mot andelar av Näs på Wisingsö.- En Ulfhild av Barestad (Bårstad i Rogslösa socken) har hitsänkt all sin egendom, mot villkor att av klostret framgent försörjas, s. 407, 408.- Av detta verk, som nu är under bearbetning, skall visserligen en gång ett nytt ljus spridas över medeltidens svenska historia.- *Utdraget av H:r Aufeult J. F. Ek.- 25) Scand. ill. Tom. g. s. 45.- 26) Ders. Tom. 15. Dedic. Ad Gustav Adolph.- 27) Se om dessa Rhyzel. Monaster. s. 129.- 28) Diss. de Mon. Alv. s. 33.- 29) Scand. ill. Tom. 9. s. 44. Edit. Benz. s. 137 Scheff. De Svecia Literata s. 11.- 30) Diarium Vazst.- 31) s. 20.- Codex I. därst. har Oluffström. Samma namn finnes ock infört i själva texten uti Script. Rer. Sv. Med. Aevi Sect. 2. s. 5 och Alvastra läses i en Codex. Ligger då Olof till grund för Ålebäckens namn, så försvinner åter ovannämnda vokalutbyte, och antyder endast att Ålebäck bör skrivas och uttalas Olofsbäck eller Olofström. Olof uttalas ännu Ole eller Ohle i en del av Ö.göthland och Ola i Sveriges södra provinser, vilket kommer Olu ganska nära. Uti en gammal krönika (Botin Sw. Folk. hist. 2 band s. 106) har Oluström hetat Julängrum. Om detta kan hava avseende på K. Swerkers rysliga julotta, så igenfinnes åter Oluström i Ålebäck. I Diss. de Mon. Alv. s. 37 finnas följande namnförändringar: Oluström, Olestram, Aleström, villa Alastrem, Olufström.- Det synes som gården Alvastra redan hade sitt namn av den förbiflytande bäcken, då åter klostret uppkallades efter drotn. Alfild, samt att dessa namn hopsmält till ett.- 32) Rhyz. Monast. s. 132.- Kongl. Brevet av d. 3 jan. 1573 lämnar en allvarsam förebräelse för detta tillgrepp ur skäl "att Wi alltid varit till sinnes att samme Kloster och the wåningar ther tillyde måtte blifwe uppbyggde och reformerede igen, både för de Konungars och Fursters begrafningar skuld, som i samma Kloster ligga begrafne, så wele wi ock hafwa ther en lustgård uppbyggd, efter ther i orten är god jacht och annan lägenhet."- Brevet utvisar tydligen, att Klostret var spolierat innan Brahes förmenta återkan.- 33) Rhyz. Mon. s. 132.- Kongl. Br. av d. 26 apr. 1576 som förhåller Nils Hansson, att befallningarna om klosterkyrkans reparation ej blivit så aktade som sig borde, "hwilket tigh icke schall bliffwe till gode holledt", anvisar tillika att enligt K. Johans idé skulle Alvastra kyrka inrättas till sätekyrka, så att där kunde mässas och hållas tidegärder, och W. Tollstad bli annexa eller redekyrka till klosterkyrkan.- 34) Ö.göthl. Beskr. s. 638.- 35) Det är likväl ganska problematiskt, huruvida denna välvning är Swerkers grav. Lika möjligt har den varit en källare. Wessenius säger (Tumbae. s. 32), att K. Swerker, Alvastra klostrets grundläggare, blivit jordad icke långt ifrån högaltaret under en stor häll.- "non procul a summo altari sub cippo praegrandi"; vilket instämmer väl med Botins uppgift /Sw. Folk. Hist. 2 B. s. 39), att ju närmare man begrovs intill altaret, ju kraftigare ansågs själamässan och ju närmare var man saligheten. Väl är den förmenta Swerkerka graven icke långt ifrån högaltaret, i händelse detta stått vid östra ändan; men hon hade dock legat utom kyrkomuren, vilket begravningsläge, enligt den tidens idé, är föga tänkbart, när det angår själva Grundläggaren. Besynnerligt nog heter denne Swerker hos Wessenius Swerker II, ehuru han dock bestämt kallar honom klostrets grundläggare.- 36) I anledning av H:r Biskop Wallenbergs till Kongl. Witt. Hist. och Antiqu. Academien ingivna berättelse om det förfall, varuti lämningarna efter Alvastra kloster råkat, och om de monumenter av högre antikvariskt värde, som förmodas vara där under gruset begravna, uppdrog Akademien sin korresponderande ledamot, H:r Kammarjunk. Råäf år 1826, att därå anställa undersökning. Företaget börjades d. 19 nov. samma år, och har förnyats 1827 och 1828. Det enda monument som blivit upptäckt är Ulf Gudmarssons gravsten, som på sitt ställe skall anföras. Kanhända, om smårummen bredvid norra murens yttre sida bliva fullkomligt uppröjda, ännu något dyrbart monument kunde upptäckas.

N:o 2

Borghamns 1) kalkstensbrott.

Läget för detta viktiga ställe är i fysiskt avseende redan anmärkt, i avhandlingen om Bergets mineralier; i ekonomiskt hänseende ligger det öppnade kalkstenslagret inom Westerlösa häradshövdingeboställes ägor. Ehuru Tiseliuss säger 2), att man för många hundrade år tillbaka här bröt kalksten, vilken sedan transporterades över Ö.göthland och en del av Småland till slotts och klostrens, samt ännu mera kyrkors byggnad; så upplyser detta lika obestämt, när man här först började brytningen, som vilka byggnader härifrån hämtat sina materialier. Med någorlunda visshet kan likväl antagas, att man här brutit sten i 700 år; ty, ehuru orten omkring Alvastra och W. Tollstad visserligen hyser kalksten, så har den väl icke kunnat lämna varken erforderligt förråd av lösa eller så kallade jordstenar, (ty verkligt kalkbrott är icke öppnat i nejden) för att uppföra sådana byggnader, eller kanske nog reguljära och stora, som kunde tjäna till gravhällar och dylikt. Såväl nämnda kloster som sockenkyrkan hava alltså otvivelaktigt begagnat Borghamns kalkstensförlag. Några hundrade alnar i Ö. från Ombergs norra udde, ett litet stycke ifrån Wetterns strand, finnes ett nedlagt kalkstensbrott, som kallas Gamla Stenbrottet. Svårigheten att transportera den utbrutna stenen därifrån sjöledes, emedan dels en långgrund strand av kalkhällar, liknande ett stenlagt golv, löper förbi och man således omöjlig kan lägga intill med något fartyg; dels avståndet ifrån stranden, innan lagret höjer sig så vida över vattenytan, att man utan för mycket hinder av Wetterns silvatten kunde företaga brytning, och framför allt lagrets ringa mäktighet och höjd; som blott ligger till 2-3 alnar över Wettern, är väl orsaken, att man övergivit detta ställe. Numera fortgår arbetet vid Borghamns öppnade lager, vilket ligger emellan det gamla brottet och Borgs udde, och varest mottages beställningar så väl från närbelägna, som avlägsnare orter. Då detta brott ännu tillhörde Westerlösa, tillverkades här endast kvarnstenar, trappstenar, bordsskivor, gravstenar, käll- och spiselhällar, samt smärre arbeten, såsom målarehällar, mortlar, m. m. På gamla gravstenar i orten och på Wadstena slott, kan man se detta stensnideri i högre grad av fullkomlighet än närvarande tidens, vilken mera älskar att hava allting rätt och slätt. Själva bokstäverna på de gamla hällarna, t. ex. i Rogslösa kyrka äro upphöjda. Likväl tillverkas här ännu rätt vackra saker av ovannämnda slag, vilka, i synnerhet då de äro av den bruna 3) och fläckiga stensorten samt väl polerade, icke giva marmorn mycket efter i utseende.

Sin rätta betydelse har dock detta ställe erhållit genom det stora verket Götha Canal. Emot en årlig avgift av 6 tunnor spannmål och 180 t.nr kalk disponeras detta kalkbrott, enligt Kongl. Maj:ts Nådiga Stadfästelse av d. 30 apr. 1816, för all tid av Canalbolaget, och ifrån sistnämnde år har ur denna massas outtömliga förråd utgått en otalig mängd huggen och ohuggen sten till i synnerhet detta vidsträckta behov. All stentransport för kanalens räkning sker sjöledes, för vilkens lastning en ganska nödvändig hamn blivit anlagd. Till dennas upprättande har naturen alls intet bidragit, alldenstund en långgrund strand även löper förbi detta

ställe, i rak linje. Man har därför varit nödsakad, att parallellt med stranden bygga sig ut i sjön, tills man träffade ett djup av 6 fot; ifrån båda ändarna av denna kaj utsträcka sig lastagebryggor, som ytterst ernå ett djup av minst 10 fot. Denna figur utgör tre sidor i en ungefärlig fyrkant; på den fjärde, eller i öppna sjön, har man uppfört en jettée, eller förmur, av 175 alnars längd, så långt skild ifrån de omnämnda lastagebryggorna, att emellan dessa och jettéen finnes inlopp för fartyg både vid norra och södra ändan. Härav uppkommer en hamnbassäng, som kan rymma 11 och i nödfall 14 av Weterens största farkoster. Hela denna byggnads grundval utgöres av hoptimrade stenkistor, på vilka man sedan murat kalksten till erforderlig höjd; i synnerhet har jettéen fordrat mycket arbete och kostnad, för att, så vitt möjligt är, giva honom tillbörlig resistens mot Weterens häftiga sjösvall och påstörtande isfält. Sedan detta arbete blev fullbordat, sker lastningen ganska bekvämt, medelst kranar vid uppfodrings- och avlastningsstället, samt railvägar, vilka kombinera dessa punkter. Vad förhållande dylika mekaniska inrättningar äga till armstyrka, och med vilken omhugsan och drift hela denna för kanalen viktiga station skötes, kan någorlunda slutas därav, att blott under det enda arbetsåret (något över hälften av ett borgerligt) 1824, avgingo från Borghamn 306 båtlastar huggen och ohuggen sten till Canallinjen, Wanäs Fästningsbyggnad, Wadstena Corrctionshusinrättning och privata personer, eller 104639 sk:pd vikt.

För att verkställa det erforderliga arbetet för kanalens behov, hava soldater av åtskilliga regementen under flera somrar varit hitkommenderade, förutan de av ortens folk, som frivilligt hitkomma, och vilka här kunna påräkna en säker dagspenning, sedan de ofta saknat all utväg att hemma kunna förtjäna en kontant penning. Hela arbetsstyrkan, överhuvud räknad, uppgår till 100 man.

Sedan Borenhults Slussverk öppnades, år 1826, har man härifrån transporterat sten ända till Norsholms station, och år 1828 har man framträngt ännu längre, eller till Wenneberga. Hädanefter, sedan kanalverket nalkas sin fullbordan, bliver väl Wanäs den viktigaste punkten för stentransporten.

En stor olägenhet vid denna anläggning är den besvärliga vattenmängden, som dels intränger från Weteren, genom kalklagrets vertikala remnor, dels samlas under regn, eller av höst- och vårfloeden. Först år 1827 inrättades en dubbel kedjepump, som sättes i rörelse av två par oxar; förut pumpades med handkraft, vartill måste användas ett betydligt antal dagsverken.

Stationen har ett ganska vackert läge invid Omberg. Wanäs begynner att visa sig allt tydligare från motsatt strand. Ett vackert boningshus, flera materialbyggnader, trädplanteringar, den nästan beständiga arbetsrörelsen och sjöfarten bidraga, att göra detta ställe livligt, i synnerhet under den vackrare årstiden.

Till slut må nämnas att en mängd så kallad avfallssten här förbrännes till kalk, i en härtill upprättad ugn, och att årligen flera hundra tunnor här tillverkas och föryttras.

1) Namnet härleder sig från borgen på Ombergs norra udde och den artificiella hamn, som här i senare tider blivit anlagd.- 2) Wett. Beskr. s. 23.- 3) Ut. Diss. de Monast. Alv. s. 17, påstås, att vid detta brott fordom bröts i synnerhet svart kalksten, "praesertim atrii coloris", som i anseende till det stora förrådet erhöles för intet.

N:o 3.

Wettern.

För mer än 100 år tillbaka erhöll denna utmärkta sjö en specialbeskrivning av Past. D. Tiselius. De åsikter, som där förekomma, hava till en del överlevt sin tid; uppgifterna, av vilka visserligen flera saknas, som man skulle önskat att finna, äro någon gång mindre riktiga, vilket likväl icke alltid må skrivas på författarens räkning; det hela (dess sanna värde obetaget) visar att Wettern när den en gång blev beskriven, för länge sedan behövt att beskrivas ånyo. Uti ett bihang, såsom detta, kan ett sådant försök icke komma ifråga. Meningen är endast, att i korthet anmäla, vad man trots förtjäna särskild uppmärksamhet, och vilket kommer att grundas dels på Tiselii avhandling, dela på nyare uppgifter och egna iakttagelser.

Wetterns areala innehåll upptager en vidd av 17 kvadr. mil; således 1 kvadr. mil mindre än Mälarens och blott 1/3:del av Wenerns yta 1). Längdens utsträckning går ifrån SSW till NNO och innehåller, enligt Marelii Charta över Ö.göthland, 12 mil emellan Jönköping och Askersund, vilka äro Wetterns längst ifrån varandra belägna strandpunkter. Den största breddlinjen, som vinkelrätt avskär längdens, sammanbinder Tegelladsviken vid Wadstena med Rödesundsviken vid västra landet, och innehåller något mer än 2 1/4 mil. Höjden över Östersjön stiger till 295,26 fot 2). Enligt mångfaldiga mätningar, anställda så väl av Tiselius som i nyare tider, befinnes det största djupet vara i trakten av Omberg. Det högsta resultatet av Tiselii mätningar är 60 famnar utför Rödgafwel, vilket går nära upp emot det djup, som finnes antecknat på den i not 2 citerade kartan, vilken antyder 380 fot ungefär mitt utför W. Wäggar vid 1/4 mils avstånd från land. Detta djup är alltså det största, med säkerhet kända, i sjön. I relativt hänseende är det icke obetydligt, när därmed jämföres förhållandet i ortens sjöar, så väl i Ö. som W.göthland;- i förstnämnda landskap har Boren endast 42 fots djup, Roxen 28 och den intill Wettern liggande Tåkern, som i denna jämförelse nedfaller till obetydligheten av ett träsk, det ringa antalet av 11 fot; i det senare har Bottensjön 30 fot, Wiken omkring 90, men Unden däremot 300 3). Vattnet är fullkomligt klart: botten kan ses på 60 till 80 fot. Den är tillika ganska lätt satt i rörelse: under de stormiga årstiderna är sjögången fruktansvärd.

Den vittberömde Urban Hjerne härleder Wetterns namn (Besv. Fråg. s. 70) från tyska ordet Wetter- väder, antingen i avseende till underjordiska ångor, vilka periodiskt uppstiga ifrån sjöns botten och sätta honom i rörelse, vanligen utan tillhjälp av den ringaste rörelse i atmosfären, vilket ock lärer vara händelsen med Loch Ness i de skotska högländerna 4), eller emedan han i alla fall är en ovanligt orolig och svallande sjö. Tis. däremot antager, att namnet härleder sig från ett gammalt svenskt ord Waettr – troll, rå o. d., emedan de förvånande, över vattenytan stundom uppträdande avbildningar av hus, berg, öar, folk, och mångfaldiga andra vidunderliga gestalter, (i likhet med Bodensjöns fenomen) 5) givit den lättrogna vidskepligheten ett vidsträckt spelrum och låtit henne därutinnan finna intet mindre än Sjöfrun själv, eller åtminstone hennes palatser, trädgårdar o. s. v.

Wettern gränsar intill fyra landskap: Ö.göthland, Småland, W.göthland och Nerike. Ö. och W.göthland låna en del av sitt namn av läget i anseende till denna sjö. De viktigaste ställen intill stränderna äro: Motala köping; Wadstena, Grenna, Jönköping, Hjo, Wanås och Askersund. I merkantilt hänseende torde väl det förstnämnda, i anseende till sitt ypperliga läge vid Wetterns enda utlopp, flera vattenfall och sammanstötande allmänna vägar, en gång erhålla öfvervikten framför alla nu uppräknade ställen.

Tiselius upptager sjöns "kundbaraste" inlopp till ett antal av 40 6). Man synes icke dessmindre tveka 7), huruvida tilloppet svarar emot den vattenmassa, som utfaller vid Motala och sedan under namn av Motala ström fortlöper genom Boren, Kungsnorrbysjön, Roxen och Glan, samt vid Norrköping uttömmar sig i Bråwiken. Över denna ströms stannande, som givit anledning till så många profetsior om pest, krig och hungersnöd, har Doct. Block utgivit en avhandling, ur vilken Tis. såsom orsaker till denna naturmärkvärdighet, endast upptagit: "stark blåst med sälta från O.N.O., stark nattfrost efter förutgången blid wäderlek,- ty endast under vintertid kommer detta phenomen ifråga,- samt strömmens lopp åt en nordlig och kall himmelspunkt" 8). Vore dessa orsaker tillräckliga, så skulle utan tvivel mången ström förete samma under. Emellertid, då Blocks avhandling icke är till hands, måste jag lämna orsakerna och endast berätta själva förloppet vid detta uppträde, vilket av åsyna vittnen beskrives sålunda: under en viss temperatur begynna stenar och andra föremål i strömmens botten, att överklädas med is; småningom tillväxer denna beklädnad i tjocklek och i samma mån motas strömmens lopp, till dess han är så alldeles uppdämd, att blott någon fin vattenådra här och där slipper fram. Nedanför denna fördämning är nu så vattenfritt, att man kan gå tvärs över strömmens botten, taga fisk med blotta händerna, uppsöka förlorade saker, laga söndriga kvarndammar o. s. v., utan fruktan för strömmens plötsliga framrusande; ty liksom han uppdämnes efterhand, så bryter han ock endast småningom sitt stängsel. Hela uppträdet från början till slut varar vanligen 2 till 3 dygn och äger rum, så väl under själva Motala bro, som nedanför vid kvarnverken. Man må icke förmoda att Wettern, vid mötet av något hinder, skulle genast betydligt stiga och med våld skaffa sig utfart: efter Tiselii räkning skulle han, berövad alla tillopp, endast sjunka 1 aln på tvenne år, medelst den massa han avlämnar vid Motala. Är detta riktigt, så stiger han, under trenne dygns fördämning, icke en linia eller nästan alldeles omärkligt. Uppträdet förnyas så ofta, åtminstone i senare tider, att det är uppenbart huru man därvid kunnat fästa någon ominiös betydelse. Under det sista tiotalet av år, har strömmen sålunda stannat åtminstone trenne gånger. Att jämväl andra floder någon gång stå stilla, kan inhämtas av följande gamla anteckning: "1291 war hård tid af stor pestilentia här i Riket; då blefwo döde (m. m.)- Samma år stodo Motala och Norrköpings å stilla i några dagar. Det samma skedde ok med några andra älfer" 9).

Ibland Wetterns många öar finnes blott en i södra hälften, men som av alla är den största och märkvärdigaste, Wisingsö, 1 mil lång och ½ mil bred, liggande mitt utför Grenna. Ön skall hava sitt namn av Wise, det är konung, således Konungsö 10). Under 12:te och 13:de århundradet hade även, såsom förut är anfört, de svenska konungarna merendels här sitt säte. Här avledo Carl VII, Eric X, Johan I, Birger Jarl och Magnus Ladulås. Dess slott Wisingsborg avbrann 1718 11); för ej länge sedan upphävdes dess gymnasium. Tis. anförer här en lång berättelse om tvenne jättar, Kettel Runske och Gilbor eller Gilbert, av vilka den senare ville genom grävning itudela ön, men hindrades därifrån av den förre, på begäran av Magnus Ladulås. Traditionen, som måhända vilar på någon historisk grund, är nog vidlyftig för att här införas. Jättarnas bilder, den ene försedd med en klubba, den andra med en kavel, lära varit uppställda på det forna Wisingsborgs södra flygel.

Alla de övriga öarna finnas i sjöns norra hälft; av vilka må anföras: den enstaka, nakna klippan Jungfrun eller Fagerön, 1 ¼ mil i N. om Ombergs norra udde, eller nästan mitt för Wadstena, närmare östra än västra landet; en samling av föga märkvärdiga öar vid östra sidan,

i trakten av Motala; längre upp i N. Kalf, mitt emellan östra och västra landet, i vilkens grannskap finnes råmärket emellan de tre landskaperna Ö.göthland, Nerike och W.göthland. Gränstecknet är en hög upprest sten, kallad Skärfwesten, vilket namn vanligen finnes på kartorna. Högre upp i N. Stora och Lilla Röckneön, varest den långa, förr anförda sandstensåsen, Getryggen, uppträder ur vattnet, liksom vid Ombergs Elfwarums udde, vid Tiveden i råskillnaden emellan Nerike och W.göthland, vid Hals N. om Motala, varest är kvarnstensbrott o. fl. st. Emellan Omberg och den så kallade Enebågen vid västra landet uppsticker denna sandstensbildning så nära under vattenbrynet, att detta grund, Flisen, är vådligt för sjöfarande. Vid Wetterns norra slut förekommer omsider Öna, ett öland, som skiljes ifrån östra och västra stranden medelst så smala sund, att man här förlagt allmänna överfarten emellan dessa stränder, vilken verkställes på färjor, som med linor transporteras fram och åter. Under storm är överfarten vådlig, varpå ett rysligt exempel tilldrog sig under Askersunds vårmarknad år 1828, då linan till det bredare sundets färja brast, denna kantrade och nära 30 personer omkommo. Emellan Hjo och det mitt emot, vid Ombergs södra ända liggande gästgiverriet Hästholmen, är likaledes en bestämd överfart för resande.

Den förunderligt utbredda meningen, vilkens ursprung väl torde vara outredd, att Wettern står i underjordisk förbindelse med flera sjöar, av vilka Tis. isynnerhet nämner Wenern och, efter anställd jämförelse emellan dessa sjöars stigande och fallande vattenhöjd, finner tillräckligt skäl att förneka detta förhållande; men av vilka, så vitt det kommit till min kännedom, den redan nämnda Bodensjön egentligast är i fråga, är väl så äventyrlig, att föga avseende därå kan fästas. Bodensjön är endast 9 mil lång och föga bred; dess djup, 2200 fot 12) är bekant; någon periodisk vattenvirvel, vilken i sådant fall nödvändigt borde vara förhanden, omtalas icke, ehuru den på ett så litet omfång lätt kunnat upptäckas och sedan, såsom en stor märkvärdighet, omöjligt förtigas;- och huru ville man bestämma djupet i en sådan sjö, när mätningsslodet väl någon gång bort dragas till den underjordiska kanalen och omsider falla i denna avgrund? Vad åter Wettern beträffar, på vilkens stränder man vill hava funnit sådana uppkastade växter, som egentligast tillhöra nejderna kring Bodensjön, så omtalar visserligen Tis., märkvärdigt nog, en vattenvirvel, för vilken sjöfarande skall blivit blottställd långt utför Omberg, och ur vilken den kringsvängande farkosten endast kunde räddas av en i hast uppkommen storm; men Tis. själv är av den tanken, att denna virvel, som sedan aldrig kunnat återfinnas, snarare var förorsakad av de underjordiska ångor, vilka han förmodar uppstiga i spiralformig rörelse och därjämte bringa den yttre luften ur sin jämvikt, samt föregå om icke till och med förorsaka blåst. Dessa ångor, om vilka snarare må talas, uppkomma från botten i form av ofantliga vattenbubblor, som brista i vattenbrynet med en knall, liknande det dova ljudet av ett avlägset styckeskott. Det uttrycket "Wettern skjuter" är lika allmänt, som grundat på ett ovedersägligt faktum. Vanligast händer detta under höst- och vår tid, vid lugnt väder, och är ett säkert förebud till förändring i väderleken. Det är ur dylika bubblor, som dessa förunderliga, i mångfaldiga former omväxlande dunstbilder utvecklas och sedan länge sväva på vattenytan, innan den matta vinden förmår att skingra dem. På en klar vårdag, då ej ringaste tecken fanns till solrök eller töcken, och då Wettern utbreddes en jämn, orörlig yta, såg jag med flera en kanske milslång sträcka, liknande höga vitgrå berg eller förfallna fästen, efterhand uppträda ur djupet och sväva av och an på vattnet. Det beundransvärda skådespelet, som under ett dovt buller varade vid pass 10 minuter, skingrades omsider av en lätt väderil, förelöpare till en sedan inträffande storm. Man säger ännu, såsom i Tiselii tid, att dessa uppträden äro uppenbarelser av Sjöfrun, som vandrar före stormen; och det är icke övermåttan förunderligt, om en rörlig fantasi, eggad av vidskepelsen, ända därhän kan vilseföras av dylika sällsamerheter 13).

Hägring, *Fata morgana* 14), eller såsom den här lika ofta kallas, skyldring och i lägre stil skånsning, är åter något helt annat och beror på en fullkomlig illusion. Detta optiska spel, som i allmänhet förstorar, förändrar, höjer eller flyttar föremålen närmare, förekommer här ganska

ofta, och är likaledes förebud till väderlekens förändring, till storm eller stark torka. Då hägringen är betydlig, tycker man sig, t. ex. från norra stranden vid Omberg, vilket ligger mitt emellan Wettearns norra och södra ända, tydligen se sjöns norra gräns uppskjuta såsom ett högt land, änskönt vid vanlig väderlek synvidden häråt är utan all begränsning och himmel och vatten tyckas mötas, såsom på vida havet. Jungfrun, som synes hava en synnerlig fallenhet för hägring, kanske därför, att hon på sitt fria läge bäst observeras, förekommer ifrån Ombergs strand vanligen såsom en något hög, kullrig klippa, och understundom såsom en låg, mörk rand emot horisonten; men under hägring uppreser hon sig än såsom en hög kägla, än såsom en fyrkant, och under stark hägring såsom tvenne käglor, av vilka den översta är upp- och nedvänd. Ofta liksom svävar hon ibland molnen, och man tror sig se luften under henne 15). Stundom synas skogar mitt på sjön, vilka av hägringen äro utdragna och avskurna från motsatt land.- Detta fenomen förekommer vanligast om sommaren, i synnerhet under stark hetta, lugn och solrök.

Sjön har strömdrag i alla riktningar och till den grad starka, att man länge förgäves sökt att utforska hans djup, och att siklöjefiskare stundom måste uppdraga sina nät i form av hoptvinnade snören, så framt de icke rentav förlorat dem. Själva den smala tråden av en vanlig ålrev, ehuru försedd med sänken, bliver ofta driven och hoptrasslad. Om vintern äro dessa strömmar i synnerhet fördärvliga, i händelse sjön är tillfrusen; de hava då en högst menlig inverkan på isen, och bidraga till dess många råkar och falska fläckar.

Nästan varje år tillfryser Wettearn, men vanligen så nära inpå våren, att dagsmejan upptinar den tunna ishinna, som överdragit honom under natten. Man kan knappt räkna, minst under senaste årens vintrar, att han på allvar lägger sig 2 år ibland 10. Han behöver förut en oändlig mängd snöyra, och det vore ovanligt om han ändå skulle avkylas till sammanfrysning förrän i slutet av januari, stundom händer det icke förrän i mars. Är han fast tillfrusen, så ligger han ganska långt in på våren och fördröjer med sin skarpa kyla åkermännens arbete. Det stora djupet är orsaken så väl till Wettearns svårighet att avkylas och lägga sig under vintern, som att uppvärmas under en hel sommar. Oaktat vattnets kristallklara beskaffenhet, den skönaste sandbotten, eller, såsom vid Borghamn, det jämna kalkstensgolvet, kan badning sällan kallas angenäm i denna sjö, utom i de grundaste vikar; och under den starkaste hetta kan man likfullt upphämta ur djupet ett vatten, som i kyla överträffar alla vanliga källors 16). När sjön angripes av vinterkylan eller av vårvärmen, vilar över dess yta en ofantlig töckenstod, som på strandboarnas hälsa yttrar sitt menliga inflytande.

Även under den starkaste isbeklädnad härskar i denna sjö ett oroligt liv: förfärliga råkar öppna sina rovlystna gap ur det svarta djupet; understundom uppbryter isen i sådan hast, att lakmetare icke ens hinna rädda sig till landet, utan måste, och lyckan är ändå god, segla omkring på ett stycke is, stundom flera dygn, tills någon barmhärtig vind förer detta till land och förlöslar dem, som ej redan äro hungrade eller frusna till döds 17). Till en sådan oro och opålitlighet äro strömdragen den väsentliga orsaken, måhända ock de uppträngande underjordiska vädren; ty man hör ofta ett förfärligt dunder och brakande, som skakar och sönderbryter ismassan. En märklig uppgift, rörande Wettearns tillfrysning lämnar Tis. s. 77: "Om Mårtensmässoatt, eller däromkring, undersöker man något ut ifrån strand, där grus och småsten finnas, om dessa äro sammanisade och hänga tillhopa såsom ett radband, när de tagas ur vattnet. Inträffar detta, så tillfryser sjön under detta vintertal, och isen bliver så tjock, som vattnet var djupt, vid de längst ut från stranden sammanfrusna stenar."

Samme förf, anmärker, att Wettearn har en tillväxt och förminskning i vattenhöjd, som varken beror av väta eller torka, och vartill han behöver beredelse av hela år. Denna förändring skall tillika hava ominös betydelse, och har givit anledning till ett ordspråk, som väl läses hos Tis., men vilket, så vitt jag vet, icke brukas i orten: "När Wettearn fullt sitt watten får, Då är för dörren onda år". År 1826 sjönk Wettearn till den grad, att stenkaren vid Borghamn, som äro byggda så djupt under vattnet, att de äro beräknade till att aldrig uppträda över vattenytan,

likväl stod $\frac{1}{2}$ aln över henne, under sommaren, hösten och en stor del av vintern. Man har ej i mannaminne sett sjön så låg; men detta var väl en tydlig verkan av detta års ovanliga sommartorka. Emellertid gjorde följande års välsignelse på åker och äng nyssnämnda ordspråk till ett verkligt orakel. Under sommaren 1828 stodo däremot flera stenar under vatten, som vanligen höja sig över dess yta, och en längre strandkant vid Omberg var så översvämmad, att den ej, som vanligt, kundre bevandras. Men då hade likväl ingen betydlig nederbörd förutgått. Kännedomen om Bodensjöns förhållande under samma tid, vore visserligen en sak av högsta intresse.

I Wettern förekomma ibland andra följande fiskarter:

Lax, *Salmo Salar*. Den så kallade blanklaxen, vilken är av utmärkt värde, leker i vida sjön vid septembertiden; den mindre, bäcklaxen, leker även vid samma tid, i åar och bäckar, Tis. Den förre, som under augusti, sept. går till vid Motala, fångas i dess kongsfiske till största mängd. Under sikløjans lektid, fångas även laxen fl. st. i sjön på revor, "laxsträngar", vilka utläggas i sikløjans lektrakt, uppflottas till några famnars djup under vattnet och matas med sistnämnde fiskslag. Laxen går stundom till $1\frac{1}{2}$ lispund och är förträfflig både som färsk, saltad och rökt, ehuru visserligen icke Hallands.

Röding, *Salmo alpinus*. Denna sällsynta fisk finnes här talrik, och leker under höstetiden på olika djup klappurstrand, stundom så nära land i stengryten, att fiskaren ej kan följa honom med sin båt. Rödingfisket, som är regalt vid Röckneöarna, sker med ljuster nattetid, eller med not och nät på rödinggrunden. Vanliga storleken är från 3 till 8 marker; köttet är vida under laxens i godhet. När fiskaren under en stilla natt förmärker att Wetterns storfisk gör höga språng över vattnet, förbidar han med säkerhet en snar och stark storm.

Sik, *Salmo Lavaretus*. Man skiljer emellan stensik, som leker på stengrund, i slutet av okt., och grässik, som leker i dec. Den senare är bäst och fångas, på 30 till 40 famnars djup med siknät.

Siklöja, *Salmo albula*. Lektiden begynner mot slutet av nov. och fortfar i tvenne veckor, på Wetterns största djup. Fisken fångas då med nät, av vilka flera, utlagda i en sträcka, kallas varpa. Detta fiskeri drives i stort, och måhända kunna få insjöfiskens liknas vid dettas äventyr och besvärligheter. Endast den, som känner Wetterns lynne under denna tid, kan härom göra sig en klar föreställning. Under det förfärliga arbetet, att i en så oblid årstid, från mer än 50 famnars djup, uppdraga en nätmassa, som ofta stelnar av is, då hon uppkommer till båtbrädden, vågas både hälsa och liv på den svallande sjön. Under somliga höstar, såsom 1828, kan intet sikløjefiske företagas, i anseende till fortfarande storm. De arma västgötarna, som under denna tid i stor mängd överkomma till östra landet, emedan djupet och följaktligen sikløjelen går närmare detta än deras land, måste då återvända tomhänta, sedan de förspillt sin tid och kanske sin egendom, för att utrusta sig med erforderliga redskap. Om någon vacker dag, emellan de många stormiga, tillåter den fiskande att utföra sina nät, händer det ofta, att de sedan, under inträffande sjösvall och strömsättning, gå alldeles förlorade. Men om icke siklöjan understundom sålunda skyddades av oväder, så skulle hon väl, så ivrigt förföljd under lektiden, efterhand försvinna ur Wettern, då till och med havets fiskerier kunna utblottas 18). Då en vacker höst inträffar, är detta fiske ganska lönande.- Siklöjan är något större än strömming och säljes valtals. Hon är icke alla år lika stor och fet; man berättar att hon vart tionde år är lika. Vikten av en val kan därför (ehueu icke under samma år) variera ifrån 10 ända till 18

marker. Under tiden av ett år, lärer hon göra en vandring kring hela sjön och fångas vid västra stranden om sommaren, under namn av badlöja, som på långt när icke är så god som höstens. Efter badlöjans storlek inrättas nätmaskornas till höstfisket.

Nors, *Salmo Eperlanus*. Begagnas, åtminstone här i orten, endast till matning på lakmeten. Norsens fångst till detta ändamål är högst enkel: fiskaren gör en urholkning (norsvak) i isen, till en vidd efter behag, och hugger sedan i denna grop ett hål tvärtigenom isen, då hon genast bliver full av vatten. Norsen, som går nära vattenbrynet, märker straxt tillträdet av frisk luft, och lockas förmodligen därav, att genom detta hål upptränga i själva norsvaken, där han om natten samlar sig i mängd. Då fiskaren märker, att samlingen är tillräcklig för hans behov, täpper han hålet och upptager norsen med en därtill inrättad håv.

Abborre, *Perca fluviatilis*. Utsjösabborren, som begynner sin lek i maj och fångas med not, rev, m. m., torde vara en bland de yppersta av insjöfiskar. "Wetterns abborre" är ett ordspråk. Starrabborren, Tis. leker genast efter islossningen.

Gädda, *Esox Lucius*. Man gör här såsom annorstädes skillnad emellan isgädda, frögädda, (namnet därav, att hon leker vid källfröarnas parningstid) och blomstergädda, som leka vid den tid, deras namn giver tillkänna. Fisksättet det vanliga. Tis. omtalar gäddor av 2 till 3 lisp., fångade i Wettern.

Braxen, *Cyprinus Brama*. Lektiden när enbusken blommar. I början av 1828 inneslöt med vinternot ett helt så kallat vinterstånd av braxen, vid Stjensund nära Askersund: en oerhörd mängd uppfiskades och ännu mer förlorades, ehuru omslutet av noten. Händelsen gjordes allmänt bekant genom de offentliga bladen.

Id, *Cyprinus Idus*. Är icke så allmän, att han synnerligen efterfiskas.

Asp, *Cyprinus Aspius*. Denna sällsynta fiskart leker i slutet av okt., vid västra landet mitt emot Omberg, på sandbotten utför Sidön, Enebågen och Kråksviks udde. Fångas med nät och not. Vid Sidön är detta fiske regalt.

Vimma, *Cyprinus Vimba*, av Wetterns fiskare kallad wal, och under detta namn upptagen hos Tis. Lektiden densamma som braxens, då hon fångas med nät vid Omberg o. fl. st. Värderas föga.

Lake, *Gradus Lota*. Lektiden här i febr., då han fiskas med ryssjor och nät, samt efter lektiden, i mars och apr. med ett metredskap, kallat lakekär. Metningen anställes så väl natt som dag, på is eller i öppet vatten och är ofta ganska lönande. Här metas på sandstensgrund från 15 till 30 famnars djup. Det är märkvärdigt att lakkäret, som är ett bland de mest skiftande metdon, så litet användes i andra sjöar, då därmed uppfiskas icke blott lake, utan andra slukfiskar, såsom abborre, sik m.m. i stor myckenhet. Metredskapet har något utseende av en dragg, med 8 till 10 ifrån en medelpunkt utgående raka armar av järntråd, som äro 4 tum långa i ändan spetsade, försedda med hullingar; och hava alla vid 1 tum från spetsen en uppböjning i rak vinkel. Alla dessa armar äro i medelpunkten hopstöpta medelst bly, och figuren liknar nu ett hjul utan sin ytterring. Själva stängen till denna lilla dragg är av något grövre tråd än armarna (vilka i alla fall ej så mycket svikta för en lakes tyngd) 4 tum lång, instöpt i samma bly, har överst några korta kedjelänkar, där reven, vilken helst är av tagel, fästas 19). Vid länkarna hängas tvenne så kallade finker, av mässing, liknande vanliga gädddrag, med kroken nedåt, vilken matas med nors

och i nödfall med fiskögon, fläskbitar o. d.- lakkäret nedsänkes till botten och hålles medelst ryckning i beständig rörelse, varunder lätt förmärkes när laken eller annan fisk är i begrepp att gripa agnet (matningen), emedan han då vid en enda ryckning hugges i buken och är fångad. När fisket här anställes på is, så sitter fiskaren i ett slags skjul, på ortens språk läna, för att skydda sig för storm. Om nattetid har han i sin läna en gryta med koleld, tyre o. d. Länan har blott 3 sidor; den fjärde eller själva ingången vändes åt läsidan.- Wetterns lake är ej att jämnlikna med Tåkerns.

Simpa, *Gottus Gobio*. Lektiden, efter fiskares uppgift, densamma som siklöjans. Icke dålig, men består mest av huvud och ben. Denna fula fisk är besvärlig för siklöjefiskare, i vilkas nät den objudne stundom så invecklar sig med sina många taggar, att den icke utan möda lossas därifrån.

Ål, *Muraena anguilla*. Fångas med revor över hela sjön. Revorna nog otingliga, av hampa, med 3 famnar mellan varje krok. Motala kronofiske är det rätta stället för ålfångsten, där den uppfiskas i otrolig myckenhet. Motala ål, Wetterns abborre, Tåkerns lake, äro namnkunniga. Hans tillopp är starkast i jul. aug. sept., under oväder och då nätterna äro mörkast, eller i slutet av nedan och början av ny. (Månen, som sålunda befäller över ålens rörelser, kallas därför Ålkungen).- Det är väl numera avgjort, att ålhonan (icke sagans Ålmoder, utan en hona liknande vanliga ålar) föder levande ungar. Om parningssättet och tiden lämnar Tis. s. 112, en uppgift av en fiskare, som om hösten, under ljustrande, förmärkte en stor mängd ålar i hastig omslingring och så tätt samlade, att de liksom voro sammannystade, varför han fångade 5 stycken i ett enda hugg. Tillika anmärker Tis. att ålens vinterkvarter i Wettern är sand- ler- eller dybotten. Vilostället utmärkes av en liten toppformig upphöjning, ljusare eller mörkare än botten, med ett hål i toppen. När fiskaren genomhugger denna kulle med sin ljustra, är han vanligen säker att kunna uppfånga den sovande. Ålens smak är lika om vintern, i hans dvaltillstånd, som om sommaren, men färgen blekare och rörelsen knappt märklig, vartill jag var vittne i januari, vid Råby i Ljungs socken, där Motala ström förbilöper.

Nejonögon, *Petromyzon fluviatilis*. Suger hål i sidorna på siklöjan, som sitter till agn på laxsträngen. Har stundom så sugit sig fast, att hon uppdrages i båten.

Mångfaldiga andra fiskarter voro visserligen att anföra, men egenskapen av ett bihang tillåter icke vidare tillökning.

1) Geogr. av Stenh. Och Palmbl. 2 Cours. s. 243.- 2) General-Charta över Götha Canal av herrar Forsell.- 3) Samma Charta. Tiselius hade mycket besvär, för att förmå någon att åtaga sig Wetterns djupmätning. Sedan Sjöfrun drivit mycket gyckel med forna tiders mätare, och dessa från djupet hört den bekanta rösten: "Vill du veta mitt djup, så mät min längd"; hade Tis. ingen annan utväg, än att såsom präst utfärda ett skyddsbrev emot Sjöfrun, vilket lyckliga infall uppmuntrade tvenne djärva västgötar, att företaga göromålet; och när dessa uppvisade sitt skyddspass vid Omberg, fattade jämväl en östgöte mod att göra sällskap.- 4) Th. Garnetts resa.- 5) Tis. s. 75.- 6) Därs. s. 42, 43 o.f.- 7) Geogr. av Stenh. Och Palmbl. 2 Cours. s. 243.- 8) Wett. Beskr. s. 51.- 9) Script. Rer. Svec. Med. aevi Sect. 1 pag. 90.- 10) Tis. s. 15.- 11) Ders. s. 22.- 12) Geogr. av Stenh. och Palmbl. 2 Cours. s. 121.- 13) När, enligt den bekanta anekdoten K. Gustaf I:s olycklige son, hertig Magnus, kastade sig utför Wadstena slotts fön-

ter, i avsikt att nalkas Sjöfrun, den han trodde sig förnimma utpå Wettern; så var måhända denna vision icke endast ett spel av en sjuklig fantasi, utan troligen uppkommen och underhållen av en dylik dunstbild.- 14) Uti Will. Nicholson's Journ. of Nat. Philos., Chemistry and the Arts, London 1797. Bol. 1. s. 240, finnes en förvånande framställning härav, som visar Reggio samt fartygen i hamnen på mångfaldigt sätt avspeglade dels i havet, dels i luften. Ordet morgana anses, i samma verk, vara sammansatt av $\mu\omega\xi\tau\varsigma$, *tristis* och $\gamma\alpha\nu\omega\omega$, *laetitia afficio*. Men, så vitt bekant är, betyder $\mu\omega\xi\tau\varsigma$ icke *tristis*, utan *stultus* och $\gamma\alpha\nu\omega\omega$ icke blott *laetitia afficio* utan även *splendeo*, vilket, så vida man vill söka en grekisk härledning, tyckes giva den samma både ledigare och sannare. I Conversations-Lexikon säges fata morgana uppkomma av dunster, vilka solen dragit ur havet. Kanske är samma orsak på sitt sätt gällande i afrikanska sandhaven, där dessa fenomen som mest förekomma.- 15) Jungfruns omskiftande gestalt har givit anledning, att där förlägga Sjöfruns residens. Man vågade fordom icke mycket tala om denna ö, då man var henne nära, liksom det sällan var rådligt att uttala det ohövlige ordspråket: "Wettern är Wenerns öga." Tis. s. 5.- 16) Man nedsänker en tom, löst korkad butelj till botten; när den hunnit dit, utryckes korken med ett snöre, som i denna särskilt är fäst, då buteljen genast fylles av bottenvattnet. Redan på 20 famnars djup är vattnet här iskallt.- 17) Ofta spillas härvid människoliv, icke blott av hunger och köld, utan emedan det isstycke, som slumpen gav fiskaren till farkost, stundom är för litet och blott av den ringaste omständighet kantrar: eller vad som är ännu ryligare, genom sammanstötning med annat iskraf så småningom så minskas, att det olyckliga dödsloffret, efter en lång, gräslig beredelse, nödvändigt sjunker i djupet. År 1826 befunno sig 12 till 14 fiskare, som lägrat sig på isen utför Omberg, i en hast på lösa, sönderbrutna stycken. Efter ett långt förfärligt kringsvävande, räddades omsider en del vid Wisingsö, d. ä. 4 mil ifrån det ställe, där de började sin äventyrliga segling. Dylikt berättas ock av Tis., s. 76, 77.-18) Berättelse om Fiskerierna i Bohus län. Nilson.- 19) För deras räkning, som äro Liebhaber av fiskeri och kanhända ville för söka detta metnings-sätt, men äro villrådiga om sättet att förfärdiga ett lakekär, vill man tillägga följande upplysning; med en navare, av 1 tums bredd, borrar man en halv tums djup håla i en dubbelt tjockare, jämnhyvlad brädlapp; mitt i denna urgröpning borrar man tvärtigenom lappen ett så litet hål att kärstången går trögt igenom; denna, som i ena ändan redan är försedd med sina länkar, uppstickes genom detta hål med andra ändan till lika höjd med brädlappens övra yta, varefter man lägger lappen på tvenne stolkar eller dylikt, med kärstångens länkar vända nedåt, och lappens urgröpning uppåt. Sedan gör man en ring av fast deg, lera eller dylikt, till samma vidd som hålan, och en halv tums höjd, vilken därpå sålunda fasttryckes till brädet, att ring och håla invändigt passa tillsamman. Nu har man till hands 8 till 10 stycken 4 tums långa järntrådar, som redan äro spetsade, försedda med hullingar och i andra ändan utplattade, men ännu raka. Dessa läggas nu på brädet, med hullingarna noggrant vända nedåt eller emot själva brädlappen, och inskjutas med platta ändan emellan brädet och degringen runt omkring densamma och i lika avstånd ifrån varandra, tills de vila på ändan av kärstången. När nu allt är fast, säkert och tätt, vilket noga prövas, så gjutes hålan full men smält bly, eller helst tenn, ända upp till degradingens övre kant. Sedan detta kallnat sönderklyves lappen, för att uttaga kärret, spetsarna böjas uppåt 1 tum från ändan i skarp rätt vinkel- och kärret är färdigt. Härmed huggas ofta flera fiskar på en gång. Metvaken måste göras rymlig, men kan sedan länge beagnas.

Rättelser och tillägg.

I första avhandl. sid. 8 och 10 är den förmodan framställd, att vissa väggar av sjöbergen uppresa sig 400 fot över Wetterns yta. Ett av skälen till denna förmodan är tillika uppgivet i not. 7 av samma avhandl.- Sedan tryckningen av mitt försök i det närmaste var fulländad, yppades först ett länge önskat tillfälle att pröva dessa förslagscalculer. Under den starka vintern i början av år 1829, tillfrös Wettern med den säkerhet, att jag med en oktant, som jag för tillfället inrättade, kunde anställa flera höjdmätningar från isen, vilkas resultater sålunda utföllo: Sjöbergens högsta klintar, W. Wäggar, innehålla endast 286 $\frac{1}{2}$ fot; Rödgafwel 136, och Mullskräerna 135 $\frac{1}{2}$. De senare hava möjligen högre ställen;- enligt uppgift av Hr. Hisinger, som här finnes intagen sid. 20, upphinna de 20 till 30 famnar, således både under och över min mätning; men nu var huvudsakliga frågan om deras lutning, vilken vid Hwitlersbäcken befanns hava en vinkel av 41 grader över horisonten eller 49 grader från lodlinjen. När därför Hr. Hisinger (efter Gyllenhaal) uppgiver endast 20 grader från lodlinjen (se sistn. sida), så måste detta förstås om en liten sträcka av Kräerna, som lutar mot W. Wäggar, och av dem kanske blivit hindrad att falla längre från det vertikala. Skifferlagrets lutning i allmänhet synes mig vara den nu mätna.

Överraskande var det, att under denna förrättning finna huru vattendrag, som under sommartiden nästan omärkligt nedfalla ifrån höjderna, nu bildade iskolonner av 30 till 40 aln. höjd; men i synnerhet väckte utseendet i Rödgafwels grotta en angenäm förvåning. Hon var alldeles fullsatt med ispelare, av de mångfaldigaste former och dimensioner, som uppkommit av valvdroppet; isen var alldeles alabastervit och gjorde ett präktigt avbrott mot de dunkla väggarna. Pelarna voro dock så rangerade åt sidan, att man kunde inträda till ändan av detta vackra naturtempel.

Under detta angenäma besök nedrasade stycken av berget i grannskapet, vilket bestyrkte min uppgift sid. 9.

Rörande mineralkällan vid N. Djurledet, sid. 24, sätter mig Hr. Prof. Berzelii ynnestfullt meddelade underrättelse nu i tillfälle att upplysa, det hon endast innehåller en ringa del av svavelbundet väte (fordom kallat hepatisk luft), samt att en källa i grannskapet, Gåskällan, i trakten av Tyskeryd, hyser samma mineralkropp.

Likaledes, att Wetterns fenomen och Motala ströms stannande icke kunna förklaras av vattnets kemiska beskaffenhet, emedan vattnet i våra sjöar alltid innehåller samma ämnen i så föga varierande kvantiteter, att skillnaden ej förtjänar avseende.

Efter det å sid. 53 anförda förslag, av Landshövd. Strömfelt, bör inflyta, att det gick i verkställighet i följe av Kongl. Brevet den 24 dec. 1805, då djuren avskickades dels till Stockholm m. m.

Vinjetten på titelbladet föreställer Alvastra ruiner, tecknade från nordöstra sidan, i det skick de nu efter uppstädandet befinnas.

Förutan några ortografiska ojämnheter, hava följande tryckfel influtit. (OBS, rättade).